

ΧΡΗΣΤΟΣ ΡΟΖΑΚΗΣ

ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ: Η ΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ

1. Εισαγωγικές Παρατηρήσεις

Οι τουρκικές διεκδικήσεις στο Αιγαίο συνιστούν, ουσιαστικά, προσβολές του διεθνούς δικαίου, έτσι όπως αυτό έχει εξειδικευτεί και εφαρμοστεί στην περιοχή: Οι διαδοχικές αμφισβητήσεις του νομικού καθεστώτος στο Αιγαίο, που έχει βαθμιαία διαμορφωθεί με διεθνείς μονομερείς ή πολυμερείς δικαιοπραξίες, δεν έχουν μόνο διατυπωθεί σε δηλώσεις αναθεωρητικού χαρακτήρα —που δεν συνεπιφέρουν έννομες συνέπειες—, αλλά έχουν συχνότητα πάρει τη μορφή έμπρακτων παραβιάσεων των κανόνων συμπεριφοράς στη θάλασσα αυτήν. Ειδικότερα, οι συνεχείς παραβάσεις του ελληνικού εναέριου χώρου, οι παραβιάσεις της περιοχής ελέγχου πτήσεων των Αθηνών, οι έρευνες σε θαλάσσιες περιοχές ελέγχου πτήσεων των Αθηνών, οι έρευνες σε θαλάσσιες περιοχές που ανήκουν στην ελληνική υφαλοκρηπίδα, αλλά, ακόμα, και η παρεμπόδιση της ένταξης της Λήμνου στον στρατιωτικό σχεδιασμό του ΝΑΤΟ, αποτελούν ενέργειες που θίγουν το διεθνές δίκαιο, ενέργειες παράνομες στη διεθνή δικαιοπραξία. Κατά συνέπεια, η Τουρκία ενέχει διεθνή ευθύνη για τις πράξεις της αυτές, οφείλοντας αποκατάσταση της νομιμότητας και αποχή από παρανομίες του ίδιου χαρακτήρα στο μέλλον. Και αν το αίτημα αυτό της νομιμότητας δεν έχει επικροτηθεί από τη διεθνή κοινότητα και δεν έχει επιβληθεί στην πράξη, αυτό δεν οφείλεται προφανώς, στην έλλειψη συνειδητοποίησης των παρανομιών —ή στην αποδοχή τους—, αλλά στις ελλείψεις του διεθνούς συστήματος να προστατεύει τους κανόνες του και να επιβάλλει την εφαρμογή του δικαίου σε κάθε περίπτωση.

Για να γίνει κατανοητή η έκταση αυτών των προσβολών του διεθνούς δικαίου —και η ένταση των προβλημάτων τα οποία συγκομίζουν— προτείνουμε μίαν ανάλυση εμπνευσμένη από μια στερεότυπη διάκριση διεθνούς δικαίου, που, στην περίπτωση αυτήν πιστεύουμε ότι βοηθάει στη σύλληψη των ζητημάτων και, κυρίως στις μεθόδους που θα πρέπει να χρησιμοποιηθούν για την επίλυση των εκκρεμοτήτων. Κατατάσσουμε, δηλαδή, τα ζητήματα που χωρίζουν τις δύο χώρες — και που έχουν προκληθεί από τις τουρκικές διεκδικήσεις, σε δύο κατηγορίες: στα διμερή ζητήματα, και στα διεθνή θεσμικά ζητήματα.

Ως διμερή ζητήματα θεωρούμε τα ζητήματα που αφορούν αποκλειστικά τις δύο χώρες, οι οποίες και είναι αποκλειστικά αρμόδιες — η μία από αυτές ή από κοινού — να προσδιορίσουν το νομικό πλαίσιο τους και, συνεπώς, το είδος των νομικών κανόνων που θα διέπουν τις σχέσεις τους, καθώς και τις ανάλογες σχέσεις τους με τρίτα κράτη. Διμερές είναι, συνεπώς, το πρόβλημα της οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου, το πρόβλημα της διεύρυνσης της αιγιαλίτιδας ζώνης από τα 6 ν. μίλια στα 12 ν. μίλια, και το πρόβλημα του ελληνικού εναέριου χώρου των 10 ν. μιλίων.

Ως διεθνή θέσμικά ζητήματα θεωρούμε τα ζητήματα εκείνα που και αυτά, έχουν εγερθεί από τουρκικές αξιώσεις, αλλά αφορούν καθεστώτα τα οποία εξυπηρετούν τη διεθνή κοινότητα —στην οργανωμένη ή ανοργάνωτη μορφή της—, και τα οποία δεν μπορούν να τροποποιηθούν με *inter se* συμφωνίες των δύο αντιμαχόμενων μερών, αλλά με τη γενική συναίνεση της διεθνούς κοινότητας, ή των μελών εκείνων της διεθνούς κοινότητας που συμμετέχουν στις σχετικές πολυμερείς συμβατικές ρυθμίσεις. Στην κατηγορία των διεθνών θεσμικών ζητημάτων περιλαμβάνουμε το καθεστώς της Περιοχής Πληροφόρησης Πτήσεων (FIR), το οποίο λειτουργεί στα πλαίσια του I.C.A.O., τον επιχειρησιακό έλεγχο του NATO, και το θέμα της αποστρατικοποίησης των ανατολικών ελληνικών νησιών, που έχει ρυθμιστεί από πολυμερείς διεθνείς συνθήκες στο παρελθόν.

Με την ταξινόμηση αυτήν εξαντλούμε, ουσιαστικά, το σύνολο των ζητημάτων που έχουν προκληθεί από τις τουρκικές διεκδικήσεις και που συνιστούν τα σημεία αιχμής στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Θα πρέπει, ωστόσο, να τονίσουμε, ότι τα ζητήματα αυτά επηρεάζονται, σε μια σχέση αλληλόδρασης, από δύο άλλα προβλήματα μεγάλης εμβέλειας: από το Κυπριακό ζήτημα, που παραμένει άλυτο καθώς διαγωνίζεται η τουρκική στρατιωτική κατοχή και ολοκληρώνονται τα διχοτομικά σχέδια, και από το θέμα της μουσουλμανικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης. Στο πρώτο δεν θα επεκταθούμε —παρά τις πλούσιες νομικές πτυχές του— γιατί υπάρχει ειδική πρόνοια, στη συλλογική αυτή μελέτη, που το καλύπτει. Το δεύτερο, θα το διευκρινήσουμε σε ειδικό τμήμα της εργασίας μας, έξω από τα ταξινομημένα ζητήματα, όχι γιατί δεν μπορεί εύκολα να καταταγεί, αλλά γιατί δεν έχει αποτελέσει μείζον θέμα στα ελληνοτουρκικά, καθώς η Τουρκία σποραδικά, μόνον, το έχει άμεσα υποκινήσει. Δεδομένου, όμως ότι αιωρείται σταθερά στην ατμόσφαιρα, είναι σκόπιμο να εξεταστεί στις νομικές εκφάνσεις του για να συμπληρώσει την εικόνα των διαπλοκών στις σχέσεις των δύο γειτόνων.

2. Τα Διμερή Ζητήματα

Ο όρος «διμερή ζητήματα» αφορά, για τους σκοπούς αυτής της ανάλυ-

σης, *καθεστῶτα* που, από τη φύση τους, ρυθμίζονται είτε με μονομερείς δικαιοπραξίες ή με διμερείς συμφωνίες και συνιστούν εθνικά κυριαρχικά δικαιώματα ή αρμοδιότητες, και ενώ ενδιαφέρουν, κι επηρεάζουν την ευρύτερη διεθνή κοινότητα, ωστόσο δεν ιδρύονται για χάρη του κοινωνικού συμφέροντος, αλλά για χάρη του εξατομικευμένου συμφέροντος του κάθε κράτους που τα καθιερώνει στα πλαίσια του διεθνούς δικαίου. Με γνώμονα αυτό το τελευταίο δεδομένο, οποιαδήποτε αμφισβήτηση ενός τέτοιου καθεστώτος, ή πρόταση μεταβολής του παραμένει εσώκλειστη στα όρια των διμερών διακρατικών σχέσεων, των σχέσεων δηλαδή ανάμεσα στα άμεσα ενδιαφερόμενα κράτη, που έχουν αντιθέσεις και που τα ίδια επιλέγουν τον τρόπο με τον οποίο θα τις επιλύσουν. Όπως προαναφέραμε τέτοιου είδους ζητήματα, που έχει εγείρει η Τουρκία, είναι η οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου, η διεύρυνση της ελληνικής αιγιαλιτίδας ζώνης και η έκταση του ελληνικού εναέριου χώρου.

Ας εξετάσουμε αναλυτικά τα θέματα αυτά:

2.1. Η οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας στο Αιγαίο

Η Τουρκία επέλεξε να εγκαινιάσει την αναθεωρητική πολιτική της στο Αιγαίο με μια σειρά από ενέργειες μονομερούς χαρακτήρα, που αφορούσαν την υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου. Την 1η Νοεμβρίου 1973 δημοσιεύεται στην τουρκική *εφημερίδα της Κυβέρνησης* απόφαση με την οποία παραχωρούνται στην κρατική εταιρία πετρελαίων ΤΡΑΟ, δικαιώματα έρευνας και εκμετάλλευσης του βυθού και του υπεδάφους του βυθού εικοσιεπτά περιοχών του Βορειοανατολικού και του Κεντρικού Αιγαίου¹. Οι παραχωρήσεις της τουρκικής κυβέρνησης περιλαμβάνουν τμήματα του βυθού του Αιγαίου που γειτνιάζει, προς τα δυτικά, με το έδαφος των ανατολικών ελληνικών νησιών, και στα οποία (τμήματα) η ελληνική κυβέρνηση είχε, από το 1970, προβεί σε αντίστοιχες παραχωρήσεις σε αλλοδαπές εταιρίες πετρελαίου.

Η αντίδραση της τότε ελληνικής δικτατορικής κυβέρνησης έρχεται στις 7 Φεβρουαρίου 1974, με μια καθυστερημένη γραπτή διακοίνωση προς την Τουρκία με την οποία διατυπώνονται οι θέσεις ότι (α) σύμφωνα με τη Σύμβαση της Γενεύης για την Ηπειρωτική Υφαλοκρηπίδα (1958)², τα ελληνικά νησιά που βρίσκονται στην περιοχή των τουρκικών παραχωρήσεων

---

1. Βλ. International Court of Justice (I.C.J.), *Greek Application Instituting Proceedings on the Aegean Sea Continental Shelf* (1976). [Στο εξής: *Greek Application*], σ. 24.

2. Στο εξής: η Σύμβαση της Γενεύης.

έχουν τη δική τους υφαλοκρηπίδα. Η υφαλοκρηπίδα συμπίπτει, σε πολλά σημεία, με τις περιοχές όπου έγιναν οι παράνομες (ως εκ τούτου) παραχωρήσεις (β) ο κανόνας πως τα νησιά έχουν τη δική τους υφαλοκρηπίδα δεν καθιερώνεται μόνο με τη Σύμβαση της Γενεύης αλλά αποτελεί γενικό κανόνα εθνικού δικαίου και (γ) η οριοθετική γραμμή για τις υφαλοκρηπίδες των δύο κρατών είναι η μέση γραμμή-γραμμή ίσης απόστασης, η οποία δεν υπολογίζεται με βάση τις ηπειρωτικές ακτές των δύο χωρών —όπως *de facto* οριοθέτησε η Τουρκία—, αλλά με βάση τις ακτές της ηπειρωτικής Τουρκίας και τις απέναντι ακτές των ελληνικών νησιών. Και τούτο ως συνέπεια του γεγονότος ότι τα νησιά έχουν υφαλοκρηπίδα, όπως και τα ηπειρωτικά εδάφη, την οποία και απολαμβάνουν, ανεξάρτητα από το αν εκμεταλλεύονται ή όχι τους φυσικούς πόρους της³.

Η Τουρκία έσπευσε να απαντήσει, είκοσι ημέρες μετά (27 Φεβρουαρίου), με μια ρηματική διακοίνωση, η οποία εμπεριέχει τις κεντρικές, και ως τα σήμερα, αναλλοίωτες θέσεις της για τους κανόνες που θα πρέπει να εφαρμοστούν στην οριοθέτηση της αιγιακής υφαλοκρηπίδας. Τα κύρια επιχειρήματά της μπορούν να συνοψιστούν με τις παρακάτω προτάσεις: (α) οι αβαθείς εκτάσεις που βρίσκονται κοντά στις ηπειρωτικές τουρκικές ακτές —και που έχουν ως γεωλογικά αποκορυφώματα τα ελληνικά νησιά— αποτελούν φυσική προέκταση του εδάφους της Ανατολίας. Η μορφολογία αυτή του εδάφους και του βυθού της θάλασσας, με την ενότητα που παρουσιάζει, είναι ένα από τα ουσιώδη στοιχεία για τη δημιουργία των τουρκικών δικαιωμάτων στον αιγιακό βυθό (β) ο τρόπος οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας, σε περιπτώσεις κρατών, που το ένα βρίσκεται απέναντι στο άλλο, δεν είναι η μέση γραμμή, αλλά η συμφωνία. Μια συμφωνία, μπορεί, κατά συνέπεια, να αποκλίνει από την εφαρμογή της αρχής της μέσης γραμμής ή και να την αγνοεί εντελώς (γ) η ιδιάζουσα θέση των ελληνικών νησιών —λόγω της εγγύτητάς τους με τις τουρκικές ηπειρωτικές ακτές— συνιστά χαρακτηριστικό παράδειγμα «ειδικών περιστάσεων», που, από μόνο του, σύμφωνα με τη Σύμβαση της Γενεύης, αποτελεί εξαίρεση στην εφαρμογή της αρχής της μέσης γραμμής στην οριοθέτηση⁴.

Η Ελλάδα δεν προχώρησε σε περαιτέρω ουσιαστικό σχολιασμό των τουρκικών θέσεων, αλλά γνωστοποίησε στην Τουρκία, ότι, διατηρώντας τις θέσεις της στο θέμα της οριοθέτησης, «δεν αντιτίθεται (σε αυτήν), με βάση τις διατάξεις του ισχύοντος θετικού Διεθνούς Δικαίου, όπως κωδικοποιήθηκε από τη Σύμβαση της Γενεύης του 1958»⁵. Η Τουρκία θέλησε να

3. *Greek Application*, σ. 32-35.

4. *Ibid.*, σ. 40-41.

5. *Ibid.*

ερμηνεύσει την ελληνική διακοίνωση ως αποδοχή της μεθόδου της συμφωνίας και δήλωσε, πάνω σ' αυτή τη βάση, ότι ήταν έτοιμη να αρχίσει διαπραγματεύσεις «μέσα στο πλαίσιο των κανόνων του Διεθνούς Δικαίου» και σε ημερομηνία που θα καθόριζε η ελληνική κυβέρνηση.⁶

Η διαφαινόμενη, όμως, εκτόνωση δεν ήλθε ποτέ. Η συνειδητοποίηση, από την τουρκική πλευρά της ελληνικής απομόνωσης, στο διεθνές πεδίο —ως αποτέλεσμα του δικτατορικού καθεστώτος που κυβερνούσε, με ασταθές πια χέρι, τη χώρα— αλλά και η σκλήρυνση των σχέσεων, λόγω του Κυπριακού, αποκλείουν τη ρύθμιση της οριοθέτησης. Τον Μάιο του 1974, η Τουρκία σε μια επίδειξη δύναμης, στέλνει το υδρογραφικό του στόλου της, Tsadarli, στις επίδικες περιοχές για έρευνες του βυθού, ενώ στις 6 Ιουνίου και στις 18 Ιουλίου εκχωρεί νέα δικαιώματα σε περιοχές του νοτιοανατολικού Αιγαίου, που ανήκουν στην υφαλοκρηπίδα της Δωδεκανήσου και των Κυκλάδων⁷. Το τελικό, βέβαια, χτύπημα στο ενδεχόμενο μιας ταχείας ειρηνικής διευθέτησης, δίνει η εισβολή της Τουρκίας στην Κύπρο και η συνακόλουθη σκλήρυνση των σχέσεων των δύο χωρών.

Η πτώση της δικτατορίας στην Ελλάδα και η επάνοδος της Δημοκρατίας ενισχύει τη διεθνή θέση της χώρας. Η κυβέρνηση του Κ. Καραμανλή, σε μια προσπάθεια να βελτιώσει τις σχέσεις με την Τουρκία και να απομακρύνει, έτσι, κινδύνους σύρραξης, επανέρχεται στη χρησιμοποίηση των διπλωματικών διαύλων, για την καθιέρωση επικοινωνίας με τη γείτονα. Αφού, ήδη από τον Αύγουστο του 1974 —μέσα στη βράση της κυπριακής κρίσης— είχε επιδώσει διακοίνωση διαμαρτυρίας για τις τουρκικές διεκδικήσεις στο Αιγαίο, η ελληνική κυβέρνηση παίρνει την πρωτοβουλία να προτείνει την παραπομπή της οριοθέτησης στο Διεθνές Δικαστήριο, με (κοινό) συνυποσχετικό (compromis)⁸. Στην ελληνική διακοίνωση δόθηκε άμεση απάντηση από την Τουρκία (6 Φεβρουαρίου 1975), η οποία —παρά κάποιες επιφυλάξεις— δέχεται την παραπομπή της υπόθεσης στο Διεθνές Δικαστήριο⁹. Με βάση τη σύμπτωση αυτή των απόψεων, οι δύο κυβερνήσεις αποφασίζουν να προχωρήσουν σε διαπραγματεύσεις για τη σύναψη του συνυποσχετικού. Σε πραγματοποίηση αυτής της απόφασης γίνεται συνάντηση των Υπουργών των Εξωτερικών στη Ρώμη (17-19 Μαΐου), για την προετοιμασία του εδάφους μιας συνάντησης κορυφής των δύο πρωθυπουργών. Ένα κοινό ανακοινωθέν που εκδόθηκε μετά το τέλος των συνομιλιών

6. *Ibid*, σ. 42-45.

7. *Ibid*, σ. 26-27.

8. *Ibid*, σ. 48-49.

9. *Ibid*.

των δύο υπουργών τονίζει ότι στη διάρκεια των επαφών τα μέρη συζήτησαν καταρχήν το κείμενο μιας ειδικής συμφωνίας παραπομπής της διαφοράς στο Διεθνές Δικαστήριο¹⁰.

Τη συνάντηση της Ρώμης ακολουθεί η συνάντηση κορυφής των Βρυξελλών στα τέλη Μαΐου 1975. Οι δύο πρωθυπουργοί, Καραμανλής και Demitrel, ανασκοπούν εκεί το σύνολο των θεμάτων που χωρίζουν τις δύο χώρες. Στις 31 Μαΐου εκδίδεται, με το τέλος των συνομιλιών, ένα κοινό ανακοινωθέν, στο οποίο ορίζεται ότι τα προβλήματα που χωρίζουν τις δύο χώρες θα πρέπει να λυθούν «ειρηνικά με την οδό των διαπραγματεύσεων...» ενώ «το θέμα της ηπειρωτικής υφαλοκρηπίδας της θάλασσας του Αιγαίου, (θα πρέπει να λυθεί) από το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης»¹¹.

Οι διπλωματικές ανταλλαγές που ακολουθούν τη συνάντηση των Βρυξελλών ανέτρεψαν, όμως, αυτήν την απόφαση. Η ελληνική κυβέρνηση, συνεπής στη γραμμή που υιοθετήθηκε στις Βρυξέλλες, συνέταξε ένα σχέδιο συνυποσχετικού όπου διαπιστώνονται βασικά ερωτήματα στη δικαστική κρίση (όπως, λ.χ. αν τα νησιά του Αιγαίου έχουν υφαλοκρηπίδα, αν η Ελλάδα και η Τουρκία θεωρούνται «αντικείμενα» κράτη —το ένα απέναντι στο άλλο—, αν η οριοθετική γραμμή της υφαλοκρηπίδας είναι η μέση γραμμή ανάμεσα στα ελληνικά νησιά και στην ηπειρωτική Τουρκία). Ενώ η Τουρκία, αρχίζοντας την υπαναχώρησή της, τόνισε, σε απάντηση της ελληνικής πρότασης για το συνυποσχετικό,¹² την ανάγκη να λυθούν ορισμένα προκριματικά ζητήματα με τη μέθοδο των διαπραγματεύσεων και να υποβληθούν, στο τέλος, στο Διεθνές Δικαστήριο, μόνο εκείνα τα θέματα για τα οποία δεν θα ήταν δυνατό να εξευρεθεί λύση με τις διαπραγματεύσεις.

Με τις δηλώσεις της αυτές η Τουρκία επανέφερε, ουσιαστικά, τις θέσεις της στο στάδιο εκείνο που είχε προηγηθεί της συνάντησης της Ρώμης και των Βρυξελλών. Ενώ, δηλαδή τα δύο μέρη είχαν συμφωνήσει ότι ο σκοπός των διαπραγματεύσεων αναφορικά με την υφαλοκρηπίδα θα ήταν καθαρά διαδικαστικός, δηλαδή θα απέβλεπε στη διατύπωση του κειμένου του συνυποσχετικού, οι νέες τουρκικές προτάσεις ζητούσαν διαπραγματεύσεις επί της ουσίας. Η πρόθεση αυτή έγινε αποκάλυπτη στις 30 Σεπτεμβρίου 1975, όταν, σε μια νέα διακοίνωσή της, η Τουρκία διακήρυξε ότι η προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο ήταν πρόωρη και ότι θα έπρεπε να προηγηθούν ουσιαστικές διαπραγματεύσεις πριν από αυτήν¹³.

10. Βλ. Χρ. Σαζανίδη, *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις στην Πενταετία 1973-1978*, Θεσσαλονίκη: 1979, σ. 257.

11. *Ibid*, σ. 258.

12. *Greek Application*, σελ. 50-53.

13. *Ibid*.

Η Τουρκία δεν αρκέστηκε, όμως, με την υπαναχώρησή της στο θέμα της μεθόδου επίλυσης της διαφοράς. με νεότερη διακοίνωσή της (18 Νοεμβρίου 1975) αποποιήθηκε το νομικό χαρακτήρα της διαφοράς —που είχε, βέβαια, αποδεχτεί στις Βρυξέλλες—, και υπογράμμισε ότι η διαφορά περιβάλλεται από ζωτικά συμφέροντα πολιτικού, στρατηγικού και οικονομικού περιεχομένου. Σύμφωνα με τις απόψεις αυτές, η προσήλωση σε μια νομική επίλυση θα ήταν σε βάρος μιας δίκαιης λύσης στο Αιγαίο, ενώ αντίθετα, οι διμερείς διαπραγματεύσεις που θα έπαιρναν υπόψη τους όλους τους εξωνομικούς συντελεστές της διαφοράς θα εξυπηρετούσαν την έννοια της δικαιοσύνης¹⁴.

Στην απαντητική διακοίνωση της 19 Δεκεμβρίου, η Ελλάδα επέμεινε ότι η διαφορά είναι νομικού χαρακτήρα, ότι δεν υπάρχει εμπλοκή διακεκριμένων πολιτικών, στρατηγικών και οικονομικών συμφερόντων, και ότι οι διαμετρικά αντίθετες απόψεις των δύο χωρών σχετικά με τις αρχές και τους κανόνες δικαίου που θα πρέπει να εφαρμοστούν στην επίλυση της διαφοράς καθιστούσε επιτακτική την παρέμβαση ενός αντικειμενικού οργάνου, το οποίο να κρίνει αμερόληπτα το ζήτημα¹⁵.

Η απάντηση αυτή της Ελλάδας αποτελεί και την τελευταία της αντίσταση στις τουρκικές δολιχοδρομίες, μια κι από το χρονικό αυτό σημείο και πέρα, οι εξελίξεις δείχνουν ότι βαθμιαία αποδέχεται τις αξιώσεις της Τουρκίας για διμερείς διαπραγματεύσεις στο θέμα υφαλοκρηπίδας. Από τον Ιανουάριο 1976, οι συναντήσεις των εμπειρογνομόνων, ενώ είχαν προσανατολιστεί αρχικά στη σύνταξη του συνυποσχετικού, άρχισαν να διερευνούν θέματα ουσίας. Η μεταστροφή αυτή επικυρώνεται και επίσημα με τη «Συμφωνία πάνω στη διαδικασία των διαπραγματεύσεων για το θέμα της ηπειρωτικής υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου» (Πρακτικό της Βέρνης)¹⁶, όπου τα μέρη αναλαμβάνουν να επιλύσουν όλες τις διαφωνίες τους —συμπεριλαμβανομένης, όπως συνάγεται, και της διαφοράς για την υφαλοκρηπίδα— με διμερείς διαπραγματεύσεις.

Το πρακτικό της Βέρνης αποτελεί το ειρηνικό αποκορύφωμα της κρίσης που ξέσπασε τον Ιούλιο του 1976, όταν η Τουρκία ανακοίνωσε την πρόθεσή της να προχωρήσει σε σεισμολογικές έρευνες στο Αιγαίο; την οποία και πραγματοποίησε από τις 6 έως τις 8 Αυγούστου με το ερευνητικό πλοίο Sismik-1, σε περιοχές τις οποίες η Ελλάδα θεωρεί ότι ανήκουν στη δική της υφαλοκρηπίδα¹⁷. Οι δύο χώρες έφτασαν, τις ημέρες εκείνες, στα

14. *Ibid.*

15. *Ibid.*

16 *International Legal Materials* (1977), σ. 13.

17. Βλ. Χρ. Σαζανίδη, *op. cit.*, σ. 112 επ.

πρόθυρα της ένοπλης σύρραξης, πράγμα που, τελικά, αποφεύχθηκε με την επίδειξη ψυχραιμίας από την πλευρά της ελληνικής κυβέρνησης. Η Ελλάδα επέλεξε, αντί για την ένοπλη αντιπαράθεση, την εκτόνωση της κρίσης με μια παράλληλη προσφυγή στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ και στο Διεθνές Δικαστήριο (10 Αυγούστου 1976).

Η ελληνική προσφυγή στο Συμβούλιο Ασφαλείας αφορούσε σε ένα αίτημα αποκατάστασης της ειρήνης και της ασφάλειας στην περιοχή, οι οποίες και είχαν διαταραχθεί από τις τουρκικές προκλήσεις. Στη συζήτηση που ακολούθησε, η Ελλάδα κατηγορήσε την Τουρκία για τις παραβιάσεις και τις προκλήσεις που προκαλούσε στη διάρκεια της εξέλιξης της διαφοράς και επισήμανε τον αναβλητικό ρόλο της στις διαπραγματεύσεις. Η Τουρκία, από τη μεριά της, κατηγορήσε την Ελλάδα για παρακώλυση των διαπραγματεύσεων, για άγονη προσκόλλησή της στο γράμμα της Σύμβασης της Γενεύης, για την άρνησή της να δεχθεί το γεγονός της πολυπλοκότητας των παραγόντων που συνιστούν τη διαφορά. Το κύριο επιχείρημά της αναφερόταν στη ρευστότητα των κανόνων του θετικού δικαίου της θάλασσας για την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας. Μιας ρευστότητας, η οποία αποδεικνύεται από το ίδιο το γεγονός της αναθεωρητικής διαδικασίας των σχετικών κανόνων, που είχε αναληφθεί από την Τρίτη Συνδιάσκεψη για το Δίκαιο της Θάλασσας¹⁸, και η οποία δεν επέτρεψε να θεωρούνται ως ισχύοντες κανόνες που είχαν ισχύσει στο παρελθόν, αλλά βρίσκονταν πια σε μια κατάσταση αμφισβήτησης κι αναθεώρησης¹⁹.

Το Συμβούλιο Ασφαλείας με απόφασή του της 25 Αυγούστου διαπίστωσε την ύπαρξη κινδύνου διατάραξης της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας στην περιοχή και κάλεσε τα δύο κράτη να επιχειρήσουν ό,τι ήταν δυνατό για να μειώσουν την ένταση και να διευκολύνουν τις διαπραγματεύσεις που είχαν αρχίσει. Η απόφασή του έδωσε έμφαση στην ανάγκη ειρηνικής επίλυσης της διαφοράς, η οποία θα πρέπει να αναζητηθεί με διμερείς διαπραγματεύσεις, ενώ υπενθύμιζε, απλώς και την ύπαρξη του Διεθνούς Δικαστηρίου, ως διεθνούς οργάνου επίλυσης των διαφορών²⁰. Σε γενικές γραμμές η απόφαση του Συμβουλίου Ασφαλείας —με την προτεραιότητα που έδωσε στις διαπραγματεύσεις— ευνοούσε περισσότερο την Τουρκία, παρά την Ελλάδα. Η τελευταία, πάντως, είχε επιτύχει να «διεθνοποιήσει»

18. Βλ. σχετικά με τις εξελίξεις της εποχής, Χρ. Ροζάκη, *Το Δίκαιο της Θάλασσας και η Διαμόρφωσή του από τις Διεκδικήσεις των Παράκτιων Κρατών*, Αθήνα: Παπαζήσης, 1976, ιδιαίτερα το τρίτο κεφάλαιο.

19. Βλ. Χρ. Σαζανίδη, *op. cit.*, σ. 115 επ.

20. *Ibid.*, σ. 316.

το ζήτημα και να κατευνάσει τα πνεύματα, τόσο στο επίπεδο των διμερών σχέσεων, όσο και στο επίπεδο της εσωτερικής κοινής γνώμης.

Από την άλλη μεριά, η *μονομερής* προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο περιέκλειε δύο αιτήματα: το αίτημα της επίλυσης της διαφοράς επί της ουσίας, και το αίτημα λήψης προσωρινών μέτρων, τα οποία και θα απέκλειαν άμεσα τη δυσχέρανση της κατάστασης των σχέσεων των δύο χωρών στο Αιγαίο, όσο διάστημα θα διαρκούσε η εκκρεμοδικία επί της ουσίας. Η Τουρκία, όπως ήταν φυσικό, δεν μετείχε σε κανένα από τα στάδια της διαδικασίας εκδίκασης, αρνούμενη κατηγορηματικά την ύπαρξη αρμοδιότητας του Διεθνούς Δικαστηρίου να κρίνει με μονομερή προσφυγή, και, συνεπώς την υποχρέωσή της να μετάσχει, χωρίς τη συναίνεσή της, στην εκκρεμή υπόθεση²¹.

Το Διεθνές Δικαστήριο απέρριψε διαδοχικά και τις δύο ελληνικές αιτήσεις. Στην περίπτωση της αίτησης για προσωρινά μέτρα, οι δικαστές — με την εξαίρεση του Έλληνα *ad hoc* δικαστή — θεώρησαν ότι οι πιθανές βλάβες που είχαν προκληθεί από την Τουρκία, με τις έρευνες στο Αιγαίο, δεν ήταν τέτοιες ώστε να επηρεάζουν το επίδικο αντικείμενο και την ομαλή εκδίκαση της διαφοράς. Κι ότι, συνεπώς δεν δικαιολογούσαν τη λήψη προσωρινών μέτρων, σύμφωνα με το άρθρο 41 του Καταστατικού του Διεθνούς Δικαστηρίου²². Στη δε περίπτωση της αίτησης για την εκδίκαση της ουσίας, το Διεθνές Δικαστήριο κατέληξε ότι τα νομικά επιχειρήματα στα οποία η Ελλάδα στήριζε την ύπαρξη αρμοδιότητας του διεθνούς αυτού οργάνου για την επίλυση της διαφοράς, με απλή μονομερή προσφυγή, δεν

---

21. Η Ελλάδα στήριξε τη μονομερή προσφυγή της σε δύο εκδηλώσεις της τουρκικής συναίνεσης, οι οποίες, κατά την ελληνική άποψη, επέτρεπαν και στις δύο χώρες να παραπέμψουν τη διαφορά τους — χωρίς την ανάγκη ύπαρξης συνυποσχετικού — στο Διεθνές Δικαστήριο, με απλή μονομερή αίτηση. Η πρώτη εκφράζεται με την *General Act on the Pacific Settlement of International Disputes* (1928), της οποίας η Ελλάδα και η Τουρκία είναι μέρη. Σύμφωνα με το άρθρο 17 της Πράξης, όλες οι διαφορές των κρατών-μελών υποβάλλονται στο Διεθνές Δικαστήριο, εκτός από εκείνες για τις οποίες τα ενδιαφερόμενα κράτη συμφωνούν να παραπέμψουν σε διαιτησία. Η δεύτερη εκφράζεται με το *Ανακοινωθέν των Βρυξελλών* (1975), και το οποίο κατέληγε σε κοινή απόφαση για παραπομπή της διαφοράς για την οριοθέτηση στο Διεθνές Δικαστήριο. Βλ. T. Robol, "Limits of Consent: The Aegean Sea Continental Shelf Case" 18 *Harvard International Law Journal*, 1977, σ. 649.

22. Το Άρθρο 41 του Καταστατικού του Διεθνούς Δικαστηρίου ορίζει: «..... Το Δικαστήριο θα έχει την αρμοδιότητα να υποδείχνει, εάν εκτιμάει, ότι οι συνθήκες το απαιτούν, οποιαδήποτε προσωρινά μέτρα τα οποία θα πρέπει να ληφθούν για να προστατεύσουν τα αντίστοιχα δικαιώματα καθενός από τα (διάδικα) μέρη».

ήταν ισχυρά, κι ότι έτσι, δεν ήταν σε θέση να διερευνήσει την ουσία της²³. Η απόρριψη, πάντως, της ελληνικής προσφυγής δεν προΐδεάζει, με κανένα τρόπο, την επανεξέταση της διαφοράς επί της ουσίας, όταν και εάν υπάρξει παράλληλη συναίνεση της Τουρκίας για προσφυγή στο δικαστήριο αυτό, που να προκύπτει από ένα συνυποσχετικό, ή, από άλλη πηγή εκδήλωσης της συναίνεσής της.

Το Πρακτικό της Βέρνης που, όπως τονίσαμε παραπάνω, ήλθε να κλείσει την περιπέτεια του καλοκαιριού του 1976, αποτέλεσε από την εποχή εκείνη, κύριο κείμενο συναινετικής στήριξης των διμερών διαπραγματεύσεων που ακολούθησαν. Τα αποτελέσματα, όμως, αυτών των διαπραγματεύσεων υπήρξαν πενιχρά. Τα δύο μέρη δεν κατόρθωσαν να συμφωνήσουν σε κανένα σημείο, με αποτέλεσμα οι διαπραγματεύσεις να οδηγηθούν σε αδιέξοδο. Αδιέξοδο το οποίο έγινε αισθητό στα τέλη της δεκαετίας του '70, με αποτέλεσμα τη βαθμιαία μείωση της συχνότητας συναντήσεων των δύο αντιπροσωπειών. Η τελική διακοπή που επεσυνέβη με την άνοδο της νέας κυβέρνησης (ΠΑΣΟΚ) στην εξουσία, η οποία και αντιτάχθηκε έντονα στην συνέχισή του.

Οι θέσεις του ΠΑΣΟΚ απέναντι στις διαπραγματεύσεις δεν παρῶνσιάζονται ενιαία σε όλη τη διάρκεια της διακυβέρνησης της χώρας από αυτό. Σε ένα πρώτο στάδιο η νέα κυβέρνηση, ακολουθώντας τις απόψεις της, που είχε σχηματίσει ως αντιπολίτευση, αντίθετα σε κάθε μορφή επικοινωνίας με την Τουρκία, για τα αιγιακά θέματα, θεωρώντας ότι δεν υπάρχει αντικείμενο διαπραγματεύσεων —αφού μόνον η Τουρκία διεκδικεί, η δε Ελλάδα δεν έχει κανένα αίτημα, παρά μόνο τη διατήρηση της κατάστασης που παραδοσιακά ισχύει στο Αιγαίο²⁴. Σε ένα δεύτερο στάδιο αναπτύσσεται η αντίληψη προσέγγισης με την Τουρκία, μέσα από την ανάπτυξη σχέσεων «χαμηλής πολιτικής», και την ταυτόχρονη υιοθέτηση ενός «moratorium» στα αιχμηρά σημεία των ελληνοτουρκικών²⁵. Η προσέγγιση, όμως, αποτυγχάνει, με την κακόπιστη πολιτική που ακολουθείται από την Τουρκία: οι συχνές παραβάσεις και παραβιάσεις του αιγιακού εναέριου χώρου αποτελούν τα πρώτα δείγματα απιστίας στην ιδέα της προσέγγισης. Μιας απιστίας που επισφραγίζεται πανηγυρικά με την ανακήρυξη της τουρκικής

23. Βλ. *I.C.J. Reports* 1978, σ. 3 επ.

24. Βλ. τις προγραμματικές δηλώσεις της νέας κυβέρνησης, στην πρωθυπουργική ομιλία μπροστά στην εθνική αντιπροσωπεία: *Πρακτικά Βουλής*, τ. 1, Συνεδρίαση Δ', Ε' κυρίως σ. 15-41, 58-64.

25. Βλ. άρθρο του Π. Λουκάκου, «Ελληνική Πρωτοβουλία για Ύφεση στο Αιγαίο», στο *Βήμα της Κυριακής* της 4 Απριλίου 1982, σ. 1.

Δημοκρατίας της Βόρειας Κύπρου (Νοέμβριος 1983), η οποία αποκόπτει για δύο, τουλάχιστον, χρόνια τις γέφυρες συνεννόησης ανάμεσα στις δύο χώρες.

Από τα τέλη του 1985 έχουμε ορισμένες ενδείξεις ότι η Ελλάδα είναι πιο πρόθυμη να δεχτεί τις επιθέσεις φιλίας του νέου τουρκικού καθεστώτος (που έχει πια ως πρωθυπουργό έναν πολίτη, τον κ. Ozal), και να ευνοήσει την έναρξη διαλόγου με την Τουρκία. Από την εποχή εκείνη σχηματίζονται και οι νέες κυβερνητικές θέσεις, σύμφωνα με τις οποίες, η Ελλάδα θα ήταν διατεθειμένη να αρχίσει διάλογο, με δύο προϋποθέσεις: την προηγούμενη αποχώρηση των τουρκικών στρατευμάτων από την Κύπρο, και το σεβασμό από την Τουρκία του *status quo* στο Αιγαίο²⁶.

Ένα τελευταίο στάδιο στις ελληνοτουρκικές σχέσεις —στο οποίο και βρισκόμαστε ακόμα σήμερα— εκκινεί από τα τέλη του 1986, όταν η ελληνική πλευρά αναγνωρίζει ρητά την ύπαρξη νομικής διαφοράς για την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου και υποστηρίζει ότι είναι έτοιμη να την επιλύσει —ως τη μόνη διαφορά της με την Τουρκία— με προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο.

Η Τουρκία, αν και δέχεται να προχωρήσει στην επίλυση της διαφοράς, δείχνει απρόθυμη να δεχτεί την προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο και υποστηρίζει την έναρξη διαπραγματεύσεων «εφ' όλης της ύλης». Με άλλα λόγια, η Τουρκία επιδιώκει να φέρει την Ελλάδα στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων, για να λυθεί με πολιτικό τρόπο, όχι μόνο το πρόβλημα της υφαλοκρηπίδας, αλλά ενδεχομένως και τα άλλα θέματα που η ίδια θα επέλεγε να προτείνει για συζήτηση στο τραπέζι αυτό²⁷.

Ένα επεισόδιο το Μάρτιο του 1987 έθεσε σε κίνδυνο, για ορισμένες ημέρες, την ανάπτυξη των προκριματικών διπλωματικών ανταλλαγών των δύο κυβερνήσεων πάνω στην τύχη της επίλυσης της διαφοράς για την οριοθέτηση. Η Τουρκία παρερμηνεύοντας, σκόπιμα ή από τη μια σειρά παρεξηγήσεων, την πρόθεση της ελληνικής κυβέρνησης να εξαγοράσει τις μετοχές της εταιρίας που εξερευνά κι εκμεταλλεύεται υποθαλάσσιους υδρογονάνθρακες στο Βόρειο Αιγαίο, άρχισε να απειλεί ότι θα στείλει το γνωστό Sismik—I στις «αμφισβητούμενες περιοχές του Αιγαίου, για έρευνες²⁸. Και τούτο ως ανταπόδοση της εικαζομένης παραβίασης, από τη με-

26. Λεπτομερειακή καταγραφή των ελληνικών όρων στην *Καθημερινή* της 23 Δεκεμβρίου 1986, σ. 1.

27. Βλ., σχετικά άρθρο του Ροζάκη Χρ., «Για ποιο διάλογο μιλάμε» στο *Βήμα της Κυριακής* της 22 Μαρτίου 1987, σ. 10-11.

28. Βλ. την *Καθημερινή* της 6, 27 και 28 Μαρτίου 1987, και τον τύπο, γενικά, των ημερών.

ριά της Ελλάδας, του πρακτικού της Βέρνης, το οποίο υπαγόρευε την αποχή από οποιαδήποτε ενέργεια, που θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο τις ελληνοτουρκικές διαπραγματεύσεις²⁹.

Η ελληνική πλευρά κράτησε σθεναρή στάση στο επεισόδιο αυτό, καθώς κινητοποίησε τις ναυτικές και στρατιωτικές δυνάμεις της και έκανε γνωστή τη θέση της όταν ήταν έτοιμη να προστατεύσει ενεργητικά τα κυριαρχικά δικαιώματά της. Η Τουρκία, υπολογίζοντας τις συνέπειες από μια ανοιχτή σύγκρουση, και εισακούοντας και τις προτροπές συμμαχικών παραγόντων, δεν έδωσε συνέχεια στις απειλές της, κι έτσι το κλίμα προσέγγισης δεν υπέστη ακραίες φθορές από τα γεγονότα. Από το Μάρτιο και μετά εξάλλου, συνεχίστηκαν οι ανταλλαγές επιστολών των δύο κυβερνήσεων, αναφορικά με τον τρόπο, τη μέθοδο επίλυσης της διαφοράς για την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας. Αν και το περιεχόμενό τους δεν είναι

---

29. Η τουρκική θέση στηρίζεται σε ευρεία ερμηνεία της παραγράφου 6 του Πρακτικού της Βέρνης, που ορίζει: «Τα δύο μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να απέχουν από κάθε πρωτοβουλία ή πράξη σχετική με την υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου, που θα μπορούσε να παρενοχλήσει τη διαπραγμάτευση». Η νέα ελληνική κυβέρνηση (του ΠΑΣΟΚ) θεώρησε, από τις πρώτες ημέρες της διακυβέρνησης της χώρας, ότι δεν δεσμεύεται από τη Βέρνη, αφού οι διαπραγματεύσεις διακόπηκαν. Ωστόσο, ενώ θεωρούσε τη Βέρνη ένα κείμενο *ανενεργό*, δεν προχώρησε ποτέ σε ενέργειες που να παραβιάζουν το πνεύμα της. Είναι δε, τουλάχιστον, αξιοπερίεργο ότι μια κίνησή της που απέβλεπε να ελέγξει τις έρευνες των υποθαλάσσιων περιοχών του Βορείου Αιγαίου (έτσι, ώστε να αποφευχθεί το ενδεχόμενο η ιδιωτική εταιρεία, που απολάμβανε των σχετικών προνομίων, να προχωρήσει σε έρευνες που θα μπορούσαν να ερμηνευθούν ως παραβίαση του πνεύματος της Βέρνης), ερμηνεύθηκε από την Τουρκία ως προάγγελος παραβιάσεων. Βλ. τουρκικές απόψεις στην επιστολή του Μόνιμου Αντιπροσώπου της Τουρκίας στον Ο.Η.Ε., που απευθύνθηκε στο Γενικό Γραμματέα του (U.N. Security Council S/18759, 23 Μαρτίου 1987). Καθώς το κείμενο προωθείται στο τυπογραφείο το Πρακτικό της Βέρνης απασχολεί και πάλι την ελληνική κυβέρνηση, η οποία δέχεται επίθεση από την αντιπολίτευση, γιατί επέτρεψε στην Τουρκία να νομιμοποιήσει την ευρεία ερμηνεία της για το γράμμα του κειμένου αυτής της συμφωνίας. Η «Νέα Δημοκρατία», κυρίως, κατηγορεί την κυβέρνηση ότι αποδέχθηκε να μην προχωρήσει σε εξερεύνηση και εκμετάλλευση σε κανένα σημείο της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου —δηλαδή έξω από την ελληνική αιγιαλίτιδα ζώνη—, ενώ το Πρακτικό της Βέρνης περιόριζε το δικαίωμα των δύο κρατών μόνο στα σημεία που ήταν αμφισβητούμενα, για να μην παρενοχληθεί η διαπραγμάτευση. Βλ. *inter alia* Ι. Τζούνη, «Η “ανενεργός” πολιτική», στην *Καθημερινή*, Κυριακή-Δευτέρα, 3-4 Απριλίου 1988.

γνωστό, ωστόσο κυβερνητικές δηλώσεις άφησαν να εννοηθεί ότι περιείχαν ορισμένα «νέα στοιχεία» που θα μελετώνταν με προσοχή³⁰.

Η διαφορά, λοιπόν, για την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου παραμένει, ακόμα, εκκρεμής, και οι αντίστοιχες θέσεις των δύο μερών ουσιαστικά αμετάβλητες. Αν επιχειρούσαμε να κωδικοποιήσουμε τις θέσεις αυτές θα τις εντάσσαμε σε δύο κατηγορίες: τις θέσεις που αφορούν τους ουσιαστικούς κανόνες δικαίου που πρέπει να εφαρμοστούν στην οριοθέτηση, και τις θέσεις που αφορούν τη διαδικασία, που πρέπει να ακολουθηθεί για την επίλυση της διαφοράς.

Οι θέσεις της Ελλάδας για τους εφαρμοστέους ουσιαστικούς κανόνες συνοψίζονται σε δύο προτάσεις: (α) ότι τα νησιά δικαιούνται υφαλοκρηπίδας, ακριβώς όπως και τα ηπειρωτικά εδάφη, και (β) ότι η οριοθέτηση πρέπει να γίνει με βάση τη μέση γραμμή, ίσης απόστασης, που λαμβάνει ως βάση τα νησιωτικά παράλια της Ελλάδας και τα ηπειρωτικά παράλια της Τουρκίας. Αναλυτικά:

Η Ελλάδα υποστηρίζει ότι, σύμφωνα με τη Σύμβαση της Γενεύης, της οποίας είναι μέρος και η οποία ισχύει ακόμα σήμερα, τα νησιά δικαιούνται υφαλοκρηπίδας, ακριβώς όπως και τα ηπειρωτικά εδάφη. Πράγματι η παράγραφος (β) του άρθρου 1 της σύμβασης αυτής, περιέχει αυτήν την επιταγή, η οποία, δεδομένου του εθιμικού χαρακτήρα του κανόνα,³¹ δεν δεσμεύει μόνο τα κράτη-μέλη, αλλά το σύνολο των κρατών της διεθνούς κοινότητας. Εξάλλου, επισημαίνεται ότι η συνεχιζόμενη συναίνεση της διεθνούς κοινό-

30. Βλ. τις εφημερίδες των ημερών (22-23 Ιουλίου 1987). Και πάλι συμπληρώνοντας —όπως και στην υποσ. 29— τις εξελίξεις στις ελληνοτουρκικές σχέσεις (καθώς και το κείμενο προωθείται στο τυπογραφείο), θα πρέπει να σταθούμε στη συνάντηση του Νταβός, των δύο πρωθυπουργών, Παπανδρέου και Ozal, που κατέληξαν σε ένα Κοινό Ανακοινωθέν (31 Ιανουαρίου 1988). Το Κοινό αυτό Ανακοινωθέν —που εξειδικεύθηκε περαιτέρω με ένα δεύτερο ανακοινωθέν (των Βρυξελλών, 4 Μαρτίου 1988)— της δεύτερης συνάντησης των δύο πρωθυπουργών, περιέχει μια ρήτρα «μη-πολέμου» —τα δύο μέρη συμφωνούν να λύσουν τα προβλήματα με ειρηνικό τρόπο—, ενώ συνιστά δύο μεικτές επιτροπές για την αντιμετώπιση των προβλημάτων και τη σύσφιξη των σχέσεων. Για μια κριτική ανάλυση, βλ. Καρακωστάνογλου, Β., «Ελληνοτουρκική προσέγγιση» στην *Καθημερινή* της 30-31 Μαρτίου 1988.

31. Τον εθιμικό χαρακτήρα των Άρθρων 1-3 της Σύμβασης της Γενεύης αναγνώρισε και το Διεθνές Δικαστήριο στην απόφασή του για τις υποθέσεις της Ηπειρωτικής Υφαλοκρηπίδας της Βόρειας θάλασσας. Βλ. *I.C.J. Reports* (1969) και Oda, Sh., *The International Law of the Ocean Development: Basic Documents*, τ. 1, Leiden: Sijthoff, 1972, σ. 373.

τητας για τον κανόνα αυτόν αποτυπώνεται και στο Άρθρο 121 της νέας ενιαίας Σύμβασης για το Δίκαιο της θάλασσας (1982)³².

Εφόσον, λοιπόν, τα νησιά έχουν τη δική τους υφαλοκρηπίδα, εξυπακούεται ότι οι ακτογραμμές τους αποτελούν γραμμές βάσης για τη μέτρηση της υφαλοκρηπίδας τους και την εξεύρεση της μέσης γραμμής ή της γραμμής ίσης απόστασης. Στις γεωγραφικές συνθήκες του Αιγαίου αυτό σημαίνει ότι η οριοθέτηση θα πρέπει να γίνει με βάση τις ανατολικές ακτές των ανατολικών ελληνικών νησιών — που σχηματίζουν μια αλυσίδα σε όλο, σχεδόν, το μήκος των απέναντι τουρκικών ακτών— και τις ηπειρωτικές ακτές της Τουρκίας. Η δε γραμμή που θα πρέπει να εφαρμοστεί σε αυτήν την περίπτωση είναι η μέση γραμμή/γραμμή ίσης απόστασης ανάμεσα στις δύο αυτές ακτές, που εξασφαλίζει δίκαιη λύση στο πρόβλημα της οριοθέτησης³³.

Οι θέσεις της Τουρκίας στο ίδιο θέμα, όπως έχει προκύψει από παραπάνω αναφορά, διαφορετικές. Σύμφωνα με τις τουρκικές απόψεις (α) το θεμελιώδες κριτήριο για την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας είναι η φυσική-γεωλογική συγγένεια του εδάφους της ξηράς, με το έδαφος του βυθού (β) τα

32. Βλ. Μ. Σταυρινού, *Το Πρόβλημα της Υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου*, Αθήνα: Σάκκουλας, 1986, σελ. 211 επ., πιο γενικά Ε. Ρούκουνα, «Νομικά Προβλήματα του Βυθού της θαλάσσης: Η Υφαλοκρηπίδα και το Ν.Δ. 142/1969», στο *Επιστημονική Επετηρίς Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών: Αφιέρωμα εις Χαράλαμπον Φραγκίσταν*, τ. ΙΒ' δ', Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιον, 1969, και Dipla, H., *Le Régime Juridique des Iles Dans le Droit International de la Mer*, Paris: P.U.F., 1984.

33. Η αρχή της μέσης γραμμής και της γραμμής ίσης απόστασης καθιερώνεται από το Άρθρο 6 της Σύμβασης της Γενεύης, το οποίο ορίζει: «1. Στην περίπτωση που η ίδια υφαλοκρηπίδα βρίσκεται κοντά στα εδάφη δύο ή περισσότερων κρατών, των οποίων οι ακτές αντίκεινται (βρίσκονται η μία απέναντι στην άλλη) τα όρια της υφαλοκρηπίδας (τους) καθορίζονται με συμφωνία ανάμεσά τους. Σε περίπτωση έλλειψης συμφωνίας, και εφόσον ειδικές περιστάσεις δεν δικαιολογούν διαφορετικό καθορισμό των ορίων, αυτά ορίζονται με μια μέση γραμμή, της οποίας κάθε σημείο βρίσκεται σε ίση απόσταση από τα εγγύτερα σημεία βάσης, από τα οποία μετριέται το πλάτος της αιγιαλίτιδας ζώνης καθενός από τα κράτη αυτά. 2. Στην περίπτωση που η ίδια υφαλοκρηπίδα βρίσκεται κοντά στα εδάφη δύο κρατών που γειτνιάζουν (συνορεύουν μεταξύ τους), τα όρια της υφαλοκρηπίδας (τους) καθορίζονται με συμφωνία ανάμεσά τους. Σε περίπτωση έλλειψης συμφωνίας, και εφόσον ειδικές περιστάσεις δεν δικαιολογούν διαφορετικό καθορισμό των ορίων, ο καθορισμός αυτός πραγματοποιείται με την εφαρμογή της αρχής της ίσης απόστασης των εγγύτερων σημείων των γραμμών βάσης, από τις οποίες μετριέται το πλάτος της αιγιαλίτιδας ζώνης καθενός από τα κράτη αυτά. 3. ....».

νησιά αποτελούν ειδικές περιστάσεις (γ) το Αιγαίο είναι μια ημίκλειστη θάλασσα που απαιτεί την εφαρμογή ιδιαίτερων, εξαιρετικών κανόνων (δ) η αρχή που πρέπει να εφαρμοστεί στην οριοθέτηση, είναι η αρχή της ευθουδικίας (επιείκειας-δικαιοσύνης, equity, equité). Αναλυτικά:

Η Τουρκία, ακολουθώντας τη θέση του Διεθνούς Δικαστηρίου, στις υποθέσεις της *Ηπειρωτικής Υφαλοκρηπίδας της Βόρειας Θάλασσας*³⁴ ότι «η υφαλοκρηπίδα κάθε κράτους πρέπει να είναι η φυσική προέκταση του εδάφους του», θεωρεί ότι ο βυθός του Αιγαίου, περίπου ως το μέσο, όπου και συναντιέται με τη φυσική υποθαλάσσια προέκταση του ελληνικού και ηπειρωτικού εδάφους, αποτελεί υφαλοκρηπίδα της Τουρκίας. Τα νησιά δεν είναι παρά απλές εξάρσεις του βυθού —πάνω στη φυσική προέκταση του τουρκικού εδάφους— και, συνεπώς δεν δικαιούνται υφαλοκρηπίδας.

Προκειμένου, πάντως, να καλυφθεί απέναντι σε πιθανές αντιδράσεις σ' αυτήν την ακραία θέση, που αντιστρατεύεται κάθε πρακτική της διεθνούς κοινότητας³⁵, η Τουρκία επιστρατεύει εναλλακτικά το επιχείρημα ότι η μέση γραμμή δεν είναι δυνατόν να εφαρμοστεί με τον τρόπο που προτείνει η Ελλάδα, γιατί, κι αν ακόμα υποθέσουμε ότι οι επιταγές του Άρθρου 6 της Σύμβασης της Γενεύης αποκτήσουν εθιμικό χαρακτήρα,³⁶ τα νησιά αποτελούν ειδικές περιστάσεις (special circumstances). Η ύπαρξη, δηλ. των νησιών κοντά στις ηπειρωτικές ακτές της Τουρκίας θα πρέπει να θεωρηθεί ως ειδική περίπτωση που, όπως προβλέπει και το Άρθρο 6, επιτρέπει απόκλιση από την αυστηρή εφαρμογή της μέσης γραμμής.

Το τρίτο τουρκικό επιχείρημα επικαλείται τον ημίκλειστο χαρακτήρα της θάλασσας του Αιγαίου και, συμπληρώνοντας τις προηγούμενα διατυπωμένες θέσεις, υποστηρίζει ότι οι ειδικές συνθήκες που επικρατούν στη θάλασσα αυτήν —ύπαρξη μεγάλου αριθμού νησιών, στενότητα ανοιχτής θάλασσας κλπ.— υπαγορεύουν αποκλίσεις από την αυστηρή εφαρμογή των γενικών κανόνων του δικαίου της θάλασσας. Με τη λογική αυτή, δεν είναι δυνατόν να εφαρμοστούν σε μια τέτοια περιορισμένη θάλασσα, ούτε οι γε-

34. Βλ. υποσ. 31.

35. Βλ. για διμερείς συμβάσεις, που αφορούν οριοθέτηση Ε. Gounaris, "The Delimitation of the Continental Shelf of Islands and Some Observations", *Revue Hellenique de Droit International*, (1980), σ. 115 επ.

36. Το Διεθνές Δικαστήριο στις υποθέσεις της *Ηπειρωτικής Υφαλοκρηπίδας της Βόρειας Θάλασσας* (βλ. παραπάνω υποσ. 31), δεν δέχθηκε τον εθιμικό χαρακτήρα της αρχής της ίσης απόστασης, ενώ δεν συζήτησε το θέμα της μέσης γραμμής. Βλ. λεπτομερειακή συζήτηση στο Χρ. Ροζάκη, «Η Διαφορά για την Οριοθέτηση της Υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου», στο Χρ. Ροζάκη, (επιμέλεια), *Το Αιγαίο και η Ελληνοτουρκική Κρίση*, Αθήνα: Μετόπη, 1979, σ. 264 επ.

νικοί κανόνες οριοθέτησης, ούτε οι γενικοί κανόνες που διέπουν θαλάσσια καθεστώτα (λ.χ. ο κανόνας των 12 ν. μιλίων αιγιαλίτιδας ζώνης)³⁷.

Όλα αυτά τα επιχειρήματα οδηγούν, με μαθηματική ακρίβεια, στο ύπατο επιχείρημα. Η οριοθέτηση πρέπει να επιτευχθεί με την εφαρμογή της αρχής της ευθυδικίας (equity). Με στήριγμά της, μέρος της πρόσφατης διεθνούς νομολογίας και τις εργασίες της Τρίτης Συνδιάσκεψης για το Δίκαιο της Θάλασσας³⁸, η Τουρκία υποστηρίζει ότι οι αυστηροί οριοθετικοί κανόνες που είχαν αποτυπωθεί στη Σύμβαση της Γενεύης μετριάζονται σήμερα, στο θετικό δίκαιο, με την παρέμβαση της ευθυδικίας, δηλαδή της αρχής η οποία υπαγορεύει το συνυπολογισμό, στη μεθόδευση της οριοθέτησης, όλων των ειδικών στοιχείων που θα μπορούσαν σε μια εξειδικευμένη περίπτωση να οδηγήσουν σε ένα δίκαιο αποτέλεσμα οριοθέτησης³⁹.

Οι θέσεις που αφορούν τη διαδικασία επίλυσης της διαφοράς για την οριοθέτηση διαφέρουν, επίσης, ριζικά: η Ελλάδα υποστηρίζει ότι η ενδεδειγμένη οδός είναι η δικαιοσύνη, δηλαδή η παραπομπή της οριοθέτησης στο Διεθνές Δικαστήριο⁴⁰. Η Τουρκία, από την άλλη μεριά, υποστηρίζει ότι η οριοθέτηση θα πρέπει να γίνει με διαπραγματεύσεις και ότι μόνον αν υπάρξουν άλυτα ζητήματα, αυτά θα μπορούσαν να παραπεμφθούν στη δικαστική επίλυση.

Οι διαφορές αντιλήψεων που ισχύουν στα θέματα διαδικασίας θα μπορούσαν να θεωρηθούν σπουδαιότερες από τις διαφορές αναφορικά με την ουσία των εφαρμοστέων κανόνων. Και τούτο γιατί ο τρόπος επίλυσης της διαφοράς θα κρίνει και τους ουσιαστικούς κανόνες που θα εφαρμοστούν

37. Βλ. για την τουρκική επιχειρηματολογία Η. Pazarci, *La Délimitation du Plateau Continental et les Iles*, Ankara: Faculté des Sciences Politiques de l' Université d' Ankara, 1982.

38. Βλ. για τις θέσεις στην Τρίτη Συνδιάσκεψη, L. Caflisch, "La délimitation des espaces marins entre etats dont les côtes se font face ou sont adjacentes", στο R.J. Dupuy, - D. Vignes (eds), *Traité du Nouveau Droit de la Mer*, Paris: Economica 1985.

39. Βλ., πάντως, τις απόψεις του Διεθνούς Δικαστηρίου για την έννοια της ευθυδικίας σε δύο πρόσφατες αποφάσεις του: Υπόθεση της *Ηπειρωτικής Υφαλοκρηπίδας Τυνησίας-Λιβύης*, (21 *International Legal Materials* (1982), σ. 225 επ.) και την *Υπόθεση της Ηπειρωτικής Υφαλοκρηπίδας Λιβύης-Μάλτας* (24 *International Legal materials* (1985) σ. 1189 επ.). Βλ. επίσης Κρ. Ιωάννου, «Οι Ελληνικές θέσεις για την Υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου και το Διεθνές Δίκαιο», *Αντί*, τεύχος 338, 30.1.1987.

40. Βλ., για την πρόσφατη στάση της σημερινής ελληνικής κυβέρνησης, την *Καθημερινή* της 29 Δεκεμβρίου 1986 (πρωτοσέλιδο άρθρο με τίτλο: «Ο κ. Παπανδρέου υιοθετεί την πολιτική Καραμανλή»).

στην οριοθέτηση. Με άλλα λόγια, η δικαστική επίλυση, που προτείνει η Ελλάδα, εξασφαλίζει την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας με βάση τους κανόνες του διεθνούς δικαίου και τη νομολογία που έχει ακολουθήσει το δικαστήριο αυτό, εξασφαλίζει περαιτέρω, τη βεβαιότητα μιας υποχρεωτικής και εκτελεστής, από τα μέρη, δικαστικής απόφασης, που προέρχεται από το κύριο δικαιοδοτικό όργανο της διεθνούς κοινότητας, κι απολαμβάνει της εμπιστοσύνης και της επιδοκιμασίας της.

Αντίθετα, οι διμερείς διαπραγματεύσεις αποτελούν ένα πολιτικό μέσο επίλυσης ενός διακρατικού προβλήματος, που δεν εξασφαλίζει, καταρχήν, την εφαρμογή του διεθνούς δικαίου στην οριοθέτηση, ενώ, ταυτόχρονα, δεν είναι από τη φύση τους ικανές να οδηγήσουν στην οριστική επίλυση της διαφοράς, την απόληξη σε συμφωνία και την εφαρμογή των συμφωνημένων. Είναι γνωστό ότι στις διαπραγματεύσεις είναι δυνατό να διεισδύσουν παράγοντες «πειθούς», οι οποίοι είναι τελείως άσχετοι με το αντικείμενο της διαπραγματεύσεως, με αποτέλεσμα οι μεν διαπραγματεύσεις να περατωθούν —με τη βοήθεια της «πειθούς» που έντεχνα διοχετεύθηκε σε αυτές— αλλά η εφαρμογή των συμφωνημένων να πάσχει (δηλαδή να μην εφαρμοστούν πιστά τα συμφωνημένα ή να ανατραπούν μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα), ακριβώς επειδή η συναίνεση του ενός διαπραγματευτή αποσπάσθηκε, ουσιαστικά, χωρίς να εκπροσωπεί την αυθεντική βούλησή του. Τέλος θα πρέπει να επισημανθεί ότι οι διαπραγματεύσεις, και πάλι από τη φύση τους, είναι ελάχιστα αποτελεσματικές, όταν υπάρχουν ριζικές αντιθέσεις για το αντικείμενο της διαφοράς, κι ακόμα όταν η γενικότερη περιρρέουσα πολιτική ατμόσφαιρα των διμερών σχέσεων είναι επιβαρυνμένη, όπως στην περίπτωση των σχέσεων Ελλάδας-Τουρκίας.

Η διαφορά για την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου είναι μια κατεξοχήν νομική διαφορά, από αυτές που έχουν, κατά δεκάδες, παρουσιαστεί στη διεθνή κοινότητα από το 1945 και μετά. Και ως νομική διαφορά θα πρέπει να λυθεί με βάση το διεθνές δίκαιο και με την παρέμβαση ενός διεθνούς δικαιοδοτικού οργάνου, το οποίο να μπορεί να το εντοπίσει και να ζητήσει το σεβασμό του από τα αντίδικα μέρη. Το επιχείρημα της Τουρκίας ότι η διαφορά περιβάλλεται από οικονομικές, πολιτικές και άλλες συνιστώσες δεν είναι, βέβαια, ανακριβές. Αλλά θα πρέπει να τονισθεί ότι το ίδιο ισχύει για κάθε διεθνή διαφορά, είτε αυτή αφορά οριοθέτηση, είτε αφορά ένα οποιοδήποτε άλλο πρόβλημα που εμπλέκει κανόνες δικαίου σε αυτό. Το ζήτημα δεν είναι αν συνυπάρχουν τέτοιες συνιστώσες. Το ζήτημα είναι αν η διαφορά θεωρείται νομική: αν είναι δηλαδή, δεκτική επίλυσης με την εφαρμογή κανόνων δικαίου που θα προϋπάρχουν της διαφοράς και να διατυπώνουν τρόπους επίλυσής της. Αν υπάρχουν, τότε ο κοινός νους συνάγει το συμπέρασμα ότι ο νομοθέτης —στην προκειμένη

περίπτωση η διεθνής κοινότητα— επιδιώκει οι διαφορές που «συλλαμβάνονται» από το περιεχόμενο των κανόνων να επιλύονται από αυτούς, κι ότι, ταυτόχρονα, τα περιφερειακά ζητήματα που περιβάλλουν τη διαφορά (οικονομικά, πολιτικά, κοινωνικά θέματα) έχουν ληφθεί υπόψη από το νομοθέτη, τη στιγμή που προετοίμαζε τους κανόνες. Οι κανόνες δικαίου, με άλλα λόγια, εγκλείουν μέσα τους μέριμνα για τα προβλήματα αυτού του είδους, και δεν περιορίζονται —όπως, ενδεχόμενα, θέλει να πιστεύει η Τουρκία— σε τεχνικές ρυθμίσεις, απομονωμένες από το «κοινωνικό» μέλημα.

2.2. Η διεύρυνση της αιγιαλίτιδας ζώνης της Ελλάδας

Ένα δεύτερο διμερές ζήτημα που χωρίζει τις δύο χώρες είναι το θέμα της διεύρυνσης της ελληνικής αιγιαλίτιδας ζώνης, από τα 6 ν. μίλια που είναι σήμερα στα 12 ν. μίλια. Η διεύρυνση αυτή αποτελεί προς το παρόν απλή υπόθεση, γιατί ενώ η Ελλάδα θεωρεί ως νόμιμο δικαίωμά της να προσαρμόσει το πλάτος της αιγιαλίτιδας ζώνης της στο νέο νόμιμο όριο —που έχει καθιερωθεί εθιμικά—, δεν έχει προχωρήσει σε ενέργειες στην κατεύθυνση αυτήν. Αυτό δεν εμποδίζει την Τουρκία να υπενθυμίζει, σταθερά, ότι ενδεχόμενη διεύρυνση θα αποτελούσε *casus belli* (αιτία πολέμου) για τις δύο χώρες.

Αναλυτικά το ζήτημα της αιγιαλίτιδας ζώνης έχει ως εξής: η Ελλάδα —όπως και η Τουρκία στο Αιγαίο— έχει καθιερώσει, —ήδη από το μεσοπόλεμο— αιγιαλίτιδα ζώνη πλάτους 6 ν. μιλίων σε όλες τις θάλασσες που την περιβάλλουν⁴¹. Εκτός, βέβαια, από τις θαλάσσιες περιοχές που βρίσκονται ανάμεσα στα ελληνικά νησιά και τις τουρκικές ακτές, όπου, σε όσες περιπτώσεις η απόσταση είναι μικρότερη των 12 ν. μιλίων ανάμεσα στα εδάφη των δύο κρατών, έχει εφαρμοστεί ο χωρισμός της θάλασσας με τον κανόνα της μέσης γραμμής⁴².

Η ρύθμιση των 6 ν. μιλίων είχε διαμορφωθεί σε μια περίοδο που η διεθνής πρακτική παρουσίαζε την εικόνα μιας γενικότερης αποδοχής των ορίων αυτών από τη διεθνή κοινότητα. Τα τελευταία, ωστόσο, χρόνια, ένας μεγάλος αριθμός κρατών προχώρησε στη διεύρυνση της αιγιαλίτιδας του σε εκτάσεις μεγαλύτερες από τα 6 ν. μίλια, ενώ η μάλλον συμβιβαστική λύση των 12 ν. μιλίων υιοθετήθηκε, τελικά, από την πλειοψηφία των κρατών και κωδικοποιήθηκε στην πρόσφατη Σύμβαση για το Δίκαιο της θά-

41. Αναγκαστικός Νόμος 230 της 17.9/13.10.1936 περί «Καθορισμού αιγιαλίτιδας ζώνης της Ελλάδας», (*Εφημερίς της Κυβερνήσεως* 450Α/1936).

42. Η ίδια ρύθμιση ισχύει και στο Ιόνιο Πέλαγος, σε σημεία που αντίκεινται οι ελληνικές με τις αλβανικές αρχές (Στενά της Κέρκυρας).

λασσας (1982), ως ένα καθεστώς που συγχώνευε τις ακραίες διεκδικήσεις ιδιοποίησης των θαλασσών με τις έμμονες αντιρρήσεις ναυτιλιακών συμφερόντων, τα οποία (εύλογα) αντιτίθενται στη βουλιμία αυτή των παράκτιων κρατών⁴³. Κάτω από τις σημερινές, λοιπόν, συνθήκες ελάχιστα είναι τα κράτη που υποστηρίζουν ζώνες ευρύτερες των 12 ν.μιλίων, ή αναζητούν την επάνοδο στο καθεστώς των 3 ή των 6 ν. μιλίων.

Η εξέλιξη αυτή στο πλάτος της αιγιαλίτιδας ζώνης οδήγησε την Ελλάδα να εξετάσει το ενδεχόμενο διεύρυνσης και της δικής της αιγιαλίτιδας ζώνης⁴⁴. Θεωρώντας ότι αποτελεί δικαίωμά της, που προκύπτει από το διεθνές δίκαιο, η Ελλάδα επιφυλλάσσεται να προχωρήσει, με μονομερή εσωτερική πράξη (όπως έχει το δικαίωμα), στη διεύρυνση, όταν κρίνει τη στιγμή κατάλληλη.

Η Τουρκία έχει αντιδράσει έντονα σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Οι λόγοι της αντίθεσής της είναι δύο: η διεύρυνση της ελληνικής αιγιαλίτιδας στο Αιγαίο σημαίνει ότι (α) ένα μεγάλο τμήμα της θάλασσας αυτής θα περιέλθει στην ελληνική κυριαρχία, με αποτέλεσμα οι ελευθερίες των θαλασσών (ελευθερία ναυσιπλοΐας, ελευθερίας αλιείας, ελευθερία αεροπλοΐας, κλπ.) που ισχύουν σήμερα να περιοριστούν γεωγραφικά, ανάλογα με τη διεύρυνση. Δεδομένου δε ότι τα ελληνικά νησιά σχηματίζουν αλυσίδες συνεχόμενων εδαφών (νησιά Ανατολικού Αιγαίου, Κυκλάδες), οι αιγιαλίτιδες αυτών των νησιών θα αποκλείσουν την ελευθεροπλοΐα και την ελεύθερη αεροπλοΐα στο Αιγαίο, θέτοντας, πρακτικά, στον ελληνικό έλεγχο κάθε κίνηση στο Πέλαγος αυτό⁴⁵ (β) το ανάλογο τμήμα βυθού —και υπεδάφους του βυ-

43. Βλ. σχετική συζήτηση στο Χρ. Ροζάκη, *Το Δίκαιο της Θάλασσας.....*, *op. cit.*, στο πρώτο και δεύτερο κεφάλαιο. Επίσης, Th. Katsoufros, "Les différends gréco-turcs en mer Egée" στο S. Vaner (dir.), *Le Différend Gréco-Turc*. Paris: Editions L' Harmattan. 1988, σ. 73-100.

44. Είναι αξιοσημείωτο ότι και η Ευρωπαϊκή Κοινότητα, με ένα σχέδιο του Συμβουλίου Υπουργών, που παρουσιάστηκε από την Επιτροπή στις 27 Απριλίου 1978, καλούσε τα μέλη που δεν είχαν ήδη προσαρμοστεί την αιγιαλίτιδα ζώνη τους στα 12 ν. μίλια, να το πράξουν (*Journal Officiel des Communautés*, C146, 21 Juillet 1978, σ. 11).

45. Με τη διεύρυνση της αιγιαλίτιδας στα 12 ν. μίλια διαμορφώνεται ενιαία χωρική θάλασσα σε όλο το μήκος από το Σούνιο ως τα Δωδεκάνησα, με αποτέλεσμα να απομένει ουσιαστικά μόνον ένα άνοιγμα ανοιχτής θάλασσας ανάμεσα στις Κυκλάδες και τα Δωδεκάνησα στο νοτιοανατολικό Αιγαίο. Τούτο πρακτικά σημαίνει ότι τα πλοία με ξένη σημαία —ή αντίστοιχα τα αεροπλάνα— πρέπει να διέρχονται από όλα τα άλλα τμήματα αυτής της ενιαίας εθνικής αλυσίδας κάτω από το καθεστώς της αβλαβούς διέλευσης, ή, αν τελικά ισχύσει το νέο καθεστώς, με τους

θού— που σήμερα βρίσκεται κάτω από τις ανοιχτές θάλασσες στο Αιγαίο —και αποτελεί την υφαλοκρηπίδα του— θα περιέλθει αυτοδικαίως στην Ελλάδα, ως βυθός της αιγιαλίτιδας ζώνης της. Ένα τέτοιο ενδεχόμενο μειώνει, συνεπώς, το χώρο στον οποίο επιχειρείται οριοθέτηση, και στην αντίληψη της Τουρκίας, περιορίζει τις διεκδικήσεις της για τους υποθαλάσσιους πόρους στο Αιγαίο.

Με βάση αυτούς τους φόβους, η Τουρκία επιχειρεί να αποτρέψει τη διεύρυνση υποστηρίζοντας ότι ο κανόνας των 12 ν. μιλίων παρέχει, απλώς, ένδειξη του μεγίστου ορίου στο οποίο μπορεί να επεκταθεί μια αιγιαλίτιδα και ότι για τις ειδικές περιστάσεις του Αιγαίου δεν είναι δυνατόν να εφαρμοστεί αυτό το καθεστώς. Ειδικότερα:

(α) Η Τουρκία ισχυρίζεται ότι η διεθνής κοινότητα υποδεικνύει με την πρακτική της ότι κάθε κράτος είναι ελεύθερο να προσδιορίζει το εύρος της αιγιαλίτιδας ζώνης του, αρκεί αυτό να μην ξεπερνάει το maximum επιτρεπτό των 12 ν. μιλίων. Το επιχείρημα αυτό το στηρίζει, τόσο στο γεγονός ότι υπάρχουν κράτη που διατηρούν εύρος αιγιαλίτιδας διαφορετικό από τα 12 ν. μίλια, όσο και στις συζητήσεις που έγιναν στην Τρίτη Συνδιάσκεψη για το Δίκαιο της θάλασσας. Εξάλλου, η ίδια είχε σθεναρά αντιταχθεί στη διατύπωση του σχετικού κανόνα, και τούτο, κατά την άποψή της, την απαλλάσσει από την υποχρέωση να τον σεβαστεί⁴⁶.

(β) Το Αιγαίο έχει, όπως αναφέραμε και παραπάνω, ειδικά γεωγραφικά χαρακτηριστικά —είναι ημίκλειστη θάλασσα— και, ως εκ τούτου, δεν είναι δυνατόν να ισχύουν σε αυτήν κανόνες γενικής εφαρμογής (που, καταρχήν, προορίζονται για τις ωκεάνειες εκτάσεις και τις μεγάλες θάλασσες). Το επιχείρημα αυτό συμπληρώνεται και με δύο ακόμα συναφείς θέσεις, δηλαδή τη θέση ότι ένα κράτος δεν μπορεί, ορίζοντας την αιγιαλίτιδα ζώνη του, να παρεμποδίσει την πρόσβαση της γειτονικής του χώρας στις ανοιχτές θάλασσες, και τη θέση ότι διεύρυνση της ελληνικής αιγιαλίτιδας στο Αιγαίο θα σήμαινε επικάλυψη της νέας ζώνης με την τουρκική υφαλοκρηπίδα. Δεδομένου ότι η τουρκική υφαλοκρηπίδα στηρίζεται σε ένα δικαίωμα

όρους της «ελεύθερης διέλευσης» (transit passage). Και στις δύο περιπτώσεις η διέλευση ενέχει δεσμεύσεις για το διερχόμενο πλοίο ή αεροπλάνο, τις οποίες δεν θα είχε, αν ίσχυε η ελευθερία των θαλασσών. Βλ. Χρ. Ροζάκη, «Το Διεθνές Νομικό Καθεστώς των Στενών» 2/3 *Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου* (1986), σ. 497 επ.

46. Βλ. A. Wilson, *The Aegean Dispute*, London: International Institute for Strategic Studies, 1971 και Ch. Rousseau, "Chroniques de faits internationaux, Grèce et Turquie, état du différend entre les deux pays concernant la délimitation de la mer territoriale" 86 *Revue Générale du Droit International Public*, (1982), σ. 808-809.

προγενέστερο του ελληνικού δικαιώματος (της διεύρυνσης), η Ελλάδα δεν μπορεί να επιβάλλει μονομερώς ένα διεθνές καθεστώς που καταργεί το καθεστώς ενός άλλου κράτους. Και σε κάθε περίπτωση, η Τουρκία ισχυρίζεται ότι η διεύρυνση της αιγιαλίτιδας συνιστά κατάχρηση δικαιώματος — χρησιμοποιώντας, για την περίπτωση, τις πρόνοιες του Άρθρου 300 της Σύμβασης για το Δίκαιο της Θάλασσας⁴⁷ —, που προκαλείται από την ατεμμάτιστη χρήση της δυνατότητας διεύρυνσης το οποίο, καταρχήν, παρέχει το δίκαιο της θάλασσας σε κάθε χώρα.

Θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι οι απόψεις αυτές δεν βρίσκουν έρεισμα στο θετικό διεθνές δίκαιο και τη διεθνή πρακτική. Η πρακτική των κρατών και η νέα Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας δεν αφήνουν πουθενά να εννοηθεί ότι το καθεστώς των 12 ν. μιλίων διαφοροποιείται κατά περίπτωση, ανάλογα με τις συνθήκες που υπάρχουν σε κάθε θάλασσα (μόνη, φυσική, προϋπόθεση να υπάρχει *χώρος* για την εφαρμογή του). Είναι δε χαρακτηριστικό ότι ενώ η νέα σύμβαση δέχεται και καθιερώνει την έννοια της ημίκλειστης θάλασσας —άρα αναγνωρίζει θεσμικά τις ιδιαιτερότητες και τη στενότητα που ενυπάρχουν σε τέτοιες θάλασσες—, δεν αποδέχεται την αντίληψη καθιέρωσης ειδικών καθεστώτος σ' αυτές. Η μόνη επιταγή που εγκλείνει το σχετικό τμήμα της σύμβασης είναι η πρόταση συνεργασίας, για ορισμένα θέματα, των παράκτιων κρατών στις περιορισμένες αυτές θάλασσες⁴⁸. Αναφορικά δε με το επιχείρημα της επικάλυψης αιγιαλίτιδας (ελληνικής) υφαλοκρηπίδας (τουρκικής), θα πρέπει να τονιστεί ότι το δικαίωμα της αιγιαλίτιδας, ως ζώνης κυριαρχίας —εδάφους του κράτους— προηγείται του δικαιώματος της υφαλοκρηπίδας. Αυτό πραγματικά σημαίνει ότι αν υπάρχει τροποποίηση των εξωτερικών ορίων, γενικά αποδεκτή από το διεθνές δίκαιο, της αιγιαλίτιδας ζώνης, τότε αυτή επικρατεί πάνω σε άλλες ζώνες με την προϋπόθεση, βέβαια, ότι οι τελευταίες δεν έχουν προηγουμένως οριοθετηθεί οριστικά.

Τέλος είναι αξιοσημείωτο ότι η Τουρκία, ενώ αντιτάχθηκε στην καθιέρωση του κανόνα των 12 ν. μιλίων στα πλαίσια της Τρίτης Συνδιάσκεψης για το Δίκαιο της Θάλασσας, έχει καθιερώσει αιγιαλίτιδα 12 ν. μιλίων στη Μαύρη Θάλασσα (1973), και έχει προβεί στη δήλωση (με την ευκαιρία μεταβολής της συριακής αιγιαλίτιδας από 12 ν. μίλια σε 35 ν. μίλια), ότι δεν

47. Άρθρο 300: «Τα Κράτη-Μέρη πρέπει ..... να ασκούν τα δικαιώματα τις αρμοδιότητες και τις ελευθερίες που αναγνωρίζονται στη Σύμβαση με τρόπο που να μη αποτελεί κατάχρηση δικαιώματος».

48. Βλ. σχετικά, Άρθρα 122 και 123 της Σύμβασης για το Δίκαιο της Θάλασσας (1982).

είναι διατεθειμένη να αναγνωρίσει οποιαδήποτε αιγιαλίτιδα που θα ξεπερνάει τα 12 ν. μίλια⁴⁹. Αυτές οι ενέργειές της αντίστρατεύονται την όψιμη αντίθεσή της για τα 12 ν. μίλια, την οποία και επικαλείται για να αρνηθεί τη νομική δεσμευτικότητα του κανόνα πάνω της: πολύ πριν από την πρόσφατη συνδιάσκεψη είχε δεχτεί την ύπαρξη του κανόνα και τον είχε εφαρμόσει στη δική της περίπτωση. Εξάλλου, ο κανόνας δεν σχηματίστηκε στη διάρκεια της Τρίτης Συνδιάσκεψης για το Δίκαιο της Θάλασσας. Η διεθνής πρακτική φανερώνει ότι ο κανόνας αυτός είχε αρχίσει να εφαρμόζεται εθιμικά πριν από το χρόνο της συνδιάσκεψης. Η συνδιάσκεψη αυτή δέχεται, ουσιαστικά, να κωδικοποιήσει το συμβιβαστικό πνεύμα που είχε αρχίσει να επικρατεί στη δεκαετία του '60 και του '70 στη διεθνή πρακτική και να μετασχηματίσει σε γραπτό κανόνα, μια εθιμική επιλογή μεγάλου αριθμού κρατών, που είχαν ήδη αποδεχτεί αυτόν το συμβιβασμό με τις εσωτερικές ρυθμίσεις τους⁵⁰.

Το θέμα, πάντως, της αιγιαλίτιδας παραμένει, ακόμα, θεωρητικό, αφού η Ελλάδα δεν έχει προχωρήσει στη νομοθετική ρύθμιση του νέου καθεστώτος. Είναι, όμως ενδεικτικό του τρόπου με τον οποίο η Τουρκία αντιμετωπίζει τα προβλήματα: η απειλή του *casus belli* που επισύει σε βάρος της Ελλάδας φανερώνει τις μεθόδους που είναι διατεθειμένη να χρησιμοποιήσει, όχι, βέβαια, για να προασπίσει νόμιμα δικαιώματά της, αλλά για να παρεμποδίσει την άσκηση νόμιμων δικαιωμάτων των γειτόνων της! Και αυτό παρά τη ρητή εθιμική απαγόρευση απειλής και χρήσης βίας που διέπει το διεθνές σύστημα.

2.3. Ο ελληνικός εναέριος χώρος

Σε αντίθεση με το θεωρητικό, ακόμα, χαρακτήρα της διεκδίκησης της Τουρκίας για την ελληνική αιγιαλίτιδα ζώνη, το ζήτημα του εθνικού εναέριου χώρου —που είναι συναφές με αυτό της αιγιαλίτιδας— στηρίζεται σε ένα πραγματικό δεδομένο: στο γεγονός, δηλαδή, ότι η Ελλάδα, ενώ διατηρεί αιγιαλίτιδα ζώνη 6 ν. μιλίων, έχει καθιερώσει εναέριο χώρο 10 ν. μιλίων⁵¹.

49. Το *Βήμα* της 15 Σεπτεμβρίου 1981, σ. 8. Εξάλλου είναι γνωστό ότι η Τουρκία είχε δηλώσει, το 1956 —σχολιάζοντας το σχέδιο της Επιτροπής Διεθνούς Δικαίου για την κωδικοποίηση του δικαίου της θάλασσας— ότι «la limite des 12 milles est déjà suffisamment acceptée en pratique pour être considérée comme une règle de droit international» (*Annuaire de la Commission de Droit International*, II, 1956, σ. 256).

50. Βλ. Χρ. Ροζάκη, *Το Δίκαιο της Θάλασσας*, *op. cit.*, σ. 48 επ., 296 επ.

51. Για το νομικό πλαίσιο της αιγιαλίτιδας, βλ. παραπάνω (2.2).

Στην κυριολεξία ο Νόμος 5017 της 3/13 Ιουνίου 1931 που καθορίζει τα 10 ν. μίλια, δεν αναφέρεται στον εθνικό εναέριο χώρο, αλλά σε μια αιγιαλίτιδα ζώνη 10 ν. μιλίων που έχει την έκταση αυτήν, μόνο για τους σκοπούς κυριαρχικού ελέγχου της αεροπλοΐας. Αν, δηλαδή, παραβάλουμε τα σχετικά κείμενα του μεσοπολέμου που αναφέρονται στην αιγιαλίτιδα ζώνη, θα διαπιστώσουμε ότι η Ελλάδα έχει δύο αιγιαλίτιδες: μια πλήρη αιγιαλίτιδα 6 ν. μιλίων (σύμφωνα με τις διατάξεις του 1936), και μια περιορισμένη (που καλύπτει τον εναέριο χώρο, μόνον) 10 ν. μιλίων (σύμφωνα με τις διατάξεις του 1931). Σε κάθε περίπτωση το μικτό αυτό καθεστώς εφαρμόζεται ανεμπόδιστα από το μεσοπόλεμο ως το 1975, όταν και παρουσιάζονται οι πρώτες αιτιάσεις της Τουρκίας γι' αυτήν την «δυσαρμονία» ανάμεσα στην αιγιαλίτιδα ζώνη (της θάλασσας) και στην αιγιαλίτιδα ζώνη του αέρα, ή όπως η Τουρκία υποστηρίζει, στον εθνικό εναέριο χώρο της Ελλάδας.

Η άποψη της Τουρκίας είναι ότι ο εθνικός εναέριος ταυτίζεται —από πλευράς οριζόντιας έκτασης— με το χώρο που υπέρκειται του εδάφους της ξηράς και της αιγιαλίτιδας ζώνης κάθε κράτους. Τη θέση αυτήν την στηρίζει σε εθιμικό κανόνα, ο οποίος έχει κωδικοποιηθεί, τόσο στη Σύμβαση των Παρισίων για τη ρύθμιση της Εναέριας Κυκλοφορίας (1919), όσο και στην πρόσφατη Σύμβαση του Σικάγου (1944)⁵². Πράγματι τα σχετικά άρθρα των συμβάσεων αυτών —όπως και τα σχετικά άρθρα των συμβάσεων για το δίκαιο της θάλασσας του 1958 και του 1982⁵³ επαναλαμβάνουν το περιεχόμενο του εθιμικού κανόνα, ότι δηλαδή εθνικός εναέριος χώρος είναι ο χώρος που υπέρκειται του εδάφους και της αιγιαλίτιδας ζώνης ενός κράτους. Πέρα από τα όρια της αιγιαλίτιδας και τα σύνορα του εδάφους ο εναέριος χώρος είτε είναι διεθνής, είτε ανήκει στο γειτονικό κράτος.

Η ελληνική πλευρά έχει δικαιολογήσει την ανορθόδοξη, είναι αλήθεια, ρύθμιση του εναέριου χώρου της, διατυπώνοντας εναλλακτικές θέσεις. Κατά μία άποψη η Ελλάδα έχει δύο αιγιαλίτιδες ζώνες. Η μια ζώνη των 6 ν. μιλίων εξυπηρετεί τις λειτουργικές ανάγκες για τις οποίες έχει γενικά θεσπιστεί το καθεστώς της αιγιαλίτιδας, και η ζώνη των 10 ν. μιλίων (στα υπόλοιπα 4 ν. μίλια της) εξυπηρετεί αποκλειστικά τον έλεγχο της εναέριας κυκλοφορίας. Κατά μία άλλη άποψη, η διαφοροποίηση της αιγιαλίτιδας από τον εθνικό εναέριο χώρο είναι επιτρεπτή από το διεθνές δίκαιο, αφού το πλάτος του εναέριου χώρου δεν ξεπερνάει το *maximum* επιτρεπτό

52. Βλ. *Nations Unies, Recueil des Traités* (τ. 15, 1948), σ. 297.

53. Βλ. Άρθρο 2 της Σύμβασης για την Αιγιαλίτιδα ζώνη και τη Συνορεύουσα ζώνη (Γενεύη 1958) και παρ. 2 του Άρθρου 2 της Σύμβασης για το Δίκαιο της θάλασσας (1982).

της αιγιαλίτιδας ζώνης (12 ν. μίλια). Τέλος, βάσιμη άποψη φαίνεται να είναι εκείνη που υποστηρίζει ότι το καθεστώς των 10 ν. μιλίων θεσπίστηκε νομότυπα, με εσωτερική πράξη, και έχει ισχύσει ανεμπόδιστα επί 50 περίπου χρόνια,⁵⁴ ως τη στιγμή της πρώτης διαμαρτυρίας. Στη μακρυνά αυτή περίοδο έχει δημιουργήσει όχι μόνο μια κατάσταση, αλλά, θα τολμούσαμε να ισχυριστούμε, ένα τοπικό έθιμο, που προκαλείται από τη συμπεριφορά όλων των ενδιαφερόμενων κρατών στο Αιγαίο: το ιστορικό του καθεστώτος φανερώνει —με μια μόνο εξαίρεση—⁵⁵ το σεβασμό της ρύθμισης, τόσο από τη Τουρκία, όσο και από τις χώρες του ΝΑΤΟ, και από αυτές που χρησιμοποιούν την περιοχή για τις πτήσεις τους.

Απέναντι σε αυτό το τελευταίο επιχείρημα —που, κατά τη γνώμη μας, είναι το πιο ισχυρό—, η Τουρκία αντιτάσσει τον ισχυρισμό ότι αντέδρασε στο καθεστώς μόλις πληροφορήθηκε την ύπαρξή του. Κατά την τουρκική κυβέρνηση, η ύπαρξη του καθεστώτος έγινε γνωστή σε αυτήν μόλις στις 2 Ιουνίου 1974, με τη γνωστοποίησή του από την Ελλάδα στον Οργανισμό Πολιτικής Αεροπορίας (ICAO) και την κοινοποίησή της, από τον τελευταίο στα κράτη-μέλη⁵⁶. Η αντίδραση της Τουρκίας έρχεται μερικούς μήνες μετά (1 Σεπτεμβρίου 1974), από την εισβολή στην Κύπρο, και τη δημιουργία της οξύτητας ανάμεσα στα δύο κράτη. Στη συνέχεια επιβεβαιώνει ρητά αυτή την έμπρακτη αμφισβήτηση των 10 ν. μιλίων του ελληνικού εναέριου χώρου, με ένα telex της 5 Μαΐου 1975, που απέστειλε στην Ελλάδα, και το οποίο δηλώνει ότι της αναγνωρίζει μόνον 6 ν. μίλια εναέριου χώρου⁵⁷.

Είναι, βέβαιο, δυσχερές να πεισθεί κανείς (ιδιαίτερα όταν γνωρίζει τον όγκο και τη συσχέτιση της αεροπλοΐας στο Αιγαίο, και την έκταση της χρήσης της από την Τουρκία) ότι η Τουρκία αγνοούσε επί 50 χρόνια την ύπαρξη του καθεστώτος αυτού. Όπως είναι εξίσου περιεργο ότι από τη στιγμή της εικαζόμενης γνωστοποίησης σ' αυτήν (δηλαδή τον Ιούνιο του 1974), άφησε να παρέλθουν άπρακτοι ορισμένοι μήνες χωρίς να διαμαρτυρηθεί. Είναι, έτσι, λογικό να συμπεράνει κανείς ότι η Τουρκία είχε συναινέσει στο καθεστώς (και, συνεπώς δεν μπορεί να του αντιταχθεί), και ότι, απλώς, μέσα στα πλαίσια της γενικότερης αναθεωρητικής πολιτικής της

54. Βλ. G. Papadimitriou, "Le problème de l' Egée dans sons contexte international", *Revue Politique Internationale*, 1978, σ. 1-38.

55. Βλ. Χρ. Ροζάκη, «Ο Εναέριος Χώρος και οι Παράγωγες Διαφορές με την Τουρκία» *Οικονομία και Κοινωνία*, Ιούνιος 1979, σ. 65, στη σ. 67 υποσ. 6.

56. Βλ. τουρκικό telex 5 Μαΐου 1975 (Ελληνικό Υπουργείο των Εξωτερικών).

57. Για τις σχετικές ελληνικές θέσεις, βλ. απάντηση του Υφ. Εξωτερικών κ. Καψή, στην *Καθημερινή* της 2 Φεβρουαρίου 1987.

στο Αιγαίο και στις συνθήκες αντιπαλότητας που δημιουργήθηκαν, μετά το 1974, θεώρησε αναγκαίο να εγείρει την αμφισβήτησή της.

Θα πρέπει, πάντως, να παραδεχθούμε ότι η κατάσταση αυτή των ποικίλων εσωτερικών ρυθμίσεων —που προκαλείται από την ύπαρξη διάσπαρτων νομοθετικών πράξεων— είναι αναγκαίο να μεταβληθεί με την ενοποίηση και τον εξορθολογισμό τους. Και τη θέση τους να πάρει μια ενιαία εσωτερική πράξη, η οποία να επεκτείνει την αιγιαλίτιδα ζώνη (για όλους τους σκοπούς) στα 12 ν. μίλια ή στα 10 ν. μίλια, ή να διατηρεί τη διαφορά 6-10 ν. μιλίων, αναφέροντας ότι η περιοχή από τα 6 ν. μίλια στα 10 ν. μίλια αποτελεί αιγιαλίτιδα ζώνη, η οποία περιορίζεται σε ορισμένες μόνο λειτουργίες της θάλασσας (ασφάλεια, έλεγχος εναέριου χώρου, ενδεχομένως δε και κάποια άλλη θαλάσσια αρμοδιότητα, όπως αλιεία, μόλυνση περιβάλλοντος, κλπ.).

3. Τα Διεθνή Θεσμικά Ζητήματα

Στην κατηγορία των διεθνών θεσμικών θεμάτων κατατάσσουμε τρία ζητήματα τα οποία έχει εγείρει η Τουρκία από το 1974 και μετά, και τα οποία δεν αποτελούν διμερή θέματα, αλλά άπτονται καθεστώτων, τα οποία έχουν διαμορφωθεί είτε με πολυμερείς συμφωνίες (η περίπτωση της αποστρατικοποίησης των ελληνικών νησιών), είτε με αποφάσεις διεθνών Οργανισμών (η περίπτωση του F.I.R., και του επιχειρησιακού ελέγχου του NATO). Παρά το γεγονός ότι η Τουρκία έχει επανειλημμένα επιχειρήσει —και με την ανομολόγητη και διακριτική συνενοχή των αρμοδίων διεθνών φορέων— να μετακυλήσει τα θέματα αυτά στο καλάθι των διμερών ζητημάτων, θα ήταν λάθος να συζητηθούν, τόσο θεωρητικά, όσο και από πλευράς τρόπου επίλυσής τους, με τα διμερή ζητήματα όχι τόσο γιατί μια τέτοια σύζευξη θα δυσχέρανε τη διαπραγματευτική ευελιξία της Ελλάδας (που και αυτό είναι ένα σοβαρό πρόβλημα), αλλά γιατί με την επιβάρυνση που θα προκαλούσε στο φόρτο των αντιθέσεων, θα απομάκρυνε, ακόμα περισσότερο, τις δυνατότητες ειρηνικής επίλυσης. Είναι δε γνωστό ότι το εγχείρημα αυτό της Τουρκίας, στην περίοδο 1975-1981 είχε πράγματι συντελέσει στη δημιουργία αδιεξόδων στην εξομάλυνση της επικοινωνίας των δύο χωρών.

3.1. Η Περιοχή Πληροφόρησης Πτήσεων (F.I.R.) στο Αιγαίο

Από τον Αύγουστο του 1974 η Τουρκία άρχισε να αμφισβητεί την ελληνική αρμοδιότητα πληροφόρησης πτήσεων (FIR: Flight Information Region) στην περιοχή του Αιγαίου, με μια απόπειρά της να θέσει υπό τον έλεγχό της τμήμα του εναέριου χώρου που ανήκε στον έλεγχο της Αθή-

νας⁵⁸. Ύστερα από την αντίδραση της Ελλάδας, η οποία με NOTAM έκλεισε τους διεθνείς διαδρόμους εναέριας κυκλοφορίας, πάνω από το Αιγαίο —θεωρώντας τους ως μη ασφαλείς— η Τουρκία υποχρεώθηκε να υποχωρήσει⁵⁹. Μετά από την ανάκληση της παράνομης τουρκικής ενέργειας (που, πάντως, νέκρωσε την εναέρια κυκλοφορία του Αιγαίου, για χρόνια), η Ελλάδα απέσυρε τη δική της NOTAM, με αποτέλεσμα να επαναλειτουργήσουν οι διεθνείς αεροδιάδρομοι της Αιγαίου με τον έλεγχο της Αθήνας. Πάντως, ενώ οι συνθήκες αεροπλοΐας έχουν αποκατασταθεί στο Αιγαίο, ωστόσο το τουρκικό αίτημα της αναθεώρησης του FIR δεν έχει αρθεί, και η εκκρεμότητα ισχύει: η Τουρκία δεν χάνει ευκαιρίες να αμφισβητεί το ελληνικό FIR, με διαρκείς παραβιάσεις από την πολεμική αεροπορία της, ενώ επιχειρεί να επηρεάσει τον ICAO, να τροποποιήσει το καθεστώς διεθνούς αεροπλοΐας στο Αιγαίο, με διαφοροποίηση και αναδιανομή αεροδιαδρόμων σε αυτό⁶⁰.

Αλλά ας δούμε αναλυτικά πώς έχει το θέμα του FIR: Η Σύμβαση του Σικάγου του 1944, που αποτελεί τη βασική πολυμερή συμφωνία για τη ρύθμιση των θεμάτων της αεροπλοΐας σε οικουμενικό επίπεδο, προβλέπει ότι τα κράτη-μέλη της συμφωνίας έχουν αποκλειστική αρμοδιότητα σε θέματα ελέγχου της εναέριας κυκλοφορίας στα τμήματα του εναέριου χώρου που βρίσκονται πάνω από το έδαφος της ξηράς και την αιγιαλίτιδα ζώνη τους,

---

58. Τουρκική NOTAM (=notice to airmen, αγγελία προς τους αεροναυτιλομένους) 714 (6 Αυγούστου 1974), με την οποία επιτάσσεται στη διεθνή αεροπλοΐα στο Αιγαίο, η παροχή πληροφόρησης πτήσεων στο τουρκικό κέντρο για εναέριας περιοχές που ανήκουν στο FIR της Αθήνας.

59. Ελληνική NOTAM 1018 (7 Αυγούστου 1974), σύμφωνα με την οποία η τουρκική NOTAM 714 είναι ανύπαρκτη. Στη συνέχεια, και αφού όλες οι προσπάθειες για ανάκληση της τουρκικής NOTAM απέβησαν άκαρπες, η Ελλάδα κήρυξε, στις 14 Αυγούστου 1974, ολόκληρη την περιοχή του Αιγαίου «επικίνδυνη περιοχή» (NOTAM 1066). Τέλος, αφού η Τουρκία απέρριψε όλες τις ελληνικές προτάσεις για συμμόρφωσή της με τους διεθνείς κανονισμούς, η Αθήνα κήρυξε ολόκληρο το FIR της Αθήνας, «επικίνδυνη περιοχή», διακόπτοντας τις αεροσυγκοινωνίες στην περιοχή αυτήν. Η Τουρκία ανακάλεσε, τελικά τη NOTAM 714 μετά από έξι χρόνια (!) 1980, βλ. Ch. Rousseau, "Chroniques des faits internationaux, Grèce et Turquie, levée des restrictions établies en 1974 à la circulation aérienne entre les deux pays et reprises des vols le 14 Juillet 1980" *84 Revue Générale de Droit International Public* (1980), σελ. 912-913, πράγμα που οδήγησε στην παράλληλη ανάκληση της ελληνικής NOTAM.

60. Βλ. σχετικά το άρθρο του Γ. Κάρταλη, «Και Πάλι η Λήμνος» στο *Βήμα της Κυριακής* της 21 Ιουνίου 1987.

καθώς —σε ορισμένες περιπτώσεις— στον παρακείμενο διεθνή εναέριο χώρο, ή ακόμα, και εθνικό χώρο ενός τρίτου κράτους που είναι μέρος της σύμβασης⁶¹. Ο στόχος αυτής της *αποκλειστικής* αρμοδιότητας είναι ο αποτελεσματικός έλεγχος των πτήσεων και η ρύθμιση της εναέριας κυκλοφορίας, με τρόπο που να οδηγεί στην αύξηση της ασφάλειας στον αέρα. Κάτι το οποίο προσδιορίζεται από το Παράρτημα 11 της συμφωνίας το οποίο και κατονομάζει την ασφάλεια και την αποτελεσματικότητα του ελέγχου, ως τα κριτήρια με τα οποία θα πρέπει να γίνεται η κατανομή των ζωνών στα κράτη-μέλη της συμφωνίας.

Με γνώμονα αυτή τη γενική προσταγή της Σύμβασης του Σικάγου, η οποία, ως σημειωθεί, δεν δημιουργεί ζώνες κυριαρχίας υπέρ του κράτους, αλλά ζώνες απλής διεθνούς αρμοδιότητας (για χάρη μιας διεθνούς λειτουργίας), τα κράτη-μέρη του Διεθνούς Οργανισμού Πολιτικής Αεροπορίας (ICAO: International Civil Aviation Organization), ήλθαν σε συνεννοήσεις, μεταξύ τους, και κατέληξαν σε ρυθμίσεις, οι οποίες και, τελικά, υιοθετήθηκαν από τη Γενική Συνέλευση του διεθνούς οργανισμού. Για την περίπτωση της Ελλάδας, η Γενική Συνέλευση του ICAO πήρε αποφάσεις, το 1952 και το 1958, με τις οποίες αποδίδει αρμοδιότητα για τον εναέριο χώρο που εκτείνεται από τα δυτικά, στο Ιόνιο Πέλαγος, από το όριο του σχετικού ιταλικού FIR, ως τα εξωτερικά όρια των ανατολικών ελληνικών νησιών του Αιγαίου, με μια γραμμή που, αδρά, συμπίπτει με τα εξωτερικά όρια της ελληνικής αιγιαλίτιδας ζώνης⁶². Τούτο σημαίνει ότι η ζώνη ελέγχου (περιοχή πληροφόρησης) της Αθήνας που περιλαμβάνει τον εναέριο χώρο πάνω από το ελληνικό έδαφος της ξηράς και την αιγιαλίτιδα ζώνη (δηλαδή το εθνικό εναέριο χώρο), καθώς επίσης και περιοχές πάνω από τις ανοιχτές θάλασσες, δηλαδή περιοχές διεθνούς εναέριου χώρου.

Ο έλεγχος (πληροφόρηση) της εναέριας κυκλοφορίας στην περιοχή αυτή —όπως και σε κάθε άλλη, φυσικά, που υπάγεται σε ρύθμιση του ICAO— συνίσταται στην παρακολούθηση όλων των πτήσεων, πολιτικών ή στρατιωτικών, έτσι ώστε να προστατευθεί η διεθνής αεροπλοΐα από τους

---

61. Βλ. Α. Γιόκαρη, *Εισαγωγή στο Διεθνές Δίκαιο του Αέρος και του Διαστήματος*, Αθήνα: Α. Σάκουλας, 1984, σ. 26.

62. Στην Ευρώπη, ο ICAO καθόρισε τα όρια του FIR των επιμέρους κρατών με το Air Navigational Plan στην Ευρωπαϊκή Περιοχική Συνάντηση των Παρισίων (23 Ιουνίου 1952) και σε αυτήν της Γενεύης του 1958. Αυτές οι περιοχικές συναντήσεις καθόρισαν, τόσο το ελληνικό, όσο και το τουρκικό FIR βλ. Chr. Sazanidis, "The Greco-Turkish Dispute Over the Aegean Airspace", *Hellenic Review of International Relations* (1980), σ. 104.

κινδύνους που συνεπάγεται μια διαφορετικά, άναρχη κυκλοφορία. Κάθε αεροπλάνο, το οποίο εισέρχεται στην περιοχή της αρμοδιότητας της Αθήνας είναι υποχρεωμένο να γνωστοποιήσει την είσοδό του και να συμμορφώνεται με τις οδηγίες πτήσης (ύψος, κατεύθυνση, κλπ.) που λαμβάνει από το κέντρο. Παράλληλα, όσον αφορά τις στρατιωτικές πτήσεις, το κράτος της εθνικότητας του αεροπλάνου είναι υποχρεωμένο να υποβάλει σχέδιο πτήσεων. Είναι, επίσης, υποχρεωτική η υποβολή σχεδίων στρατιωτικών ασκήσεων στο διεθνή εναέριο χώρο, που εντάσσεται στο FIR, από τα ενδιαφερόμενα κράτη προς το κέντρο ελέγχου⁶³.

Την αρμοδιότητα του FIR, άσκησε ανεμπόδιστα κι αποτελεσματικά η Ελλάδα σε όλη τη διάρκεια από τη δεκαετία του '50 ως το 1974, όπου και εμφανίστηκαν οι τουρκικές αντιρρήσεις για τη συνέχιση του ελέγχου. Η Τουρκία, επικαλούμενη, στην αρχή λόγους εθνικής ασφάλειας, κι αργότερα, την άποψη ότι η Ελλάδα καταχράται το δικαίωμα που της παρέχει η διεθνής ρύθμιση για να μετατρέπει την απλή διεθνή αρμοδιότητα σε κυριαρχικό δικαίωμα, άρχισε τη συστηματική υπονόμηση του καθεστώτος⁶⁴.

Οι τουρκικές αντιδράσεις στο καθεστώς δεν περιορίστηκαν σε ρηματικές διακοινώσεις. Εκτός από την πρώτη έμπρακτη αμφισβήτηση του ελληνικού FIR, το 1974 (στην οποία αναφερθήκαμε ήδη), η Τουρκία συνέχισε να φανερώνει τις αντιθέσεις της και τις διεκδικήσεις της με το άνοιγμα των αεροδιαδρόμων και την αποκατάσταση της αεροπλοΐας στο Αιγαίο. Η τακτική της συνίσταται σε συχνές παραβιάσεις του F.I.R. με πολεμικά αεροπλάνα, τα οποία, χωρίς προηγούμενη ειδοποίηση και υποβολή σχεδίων πτήσης εισέρχονται, ιδιαίτερα σε περιόδους εθνικών ή νατοϊκών ασκήσεων, στην περιοχή. Είναι άξιο μνείας, ως απλό παράδειγμα της τακτικής της, το επεισόδιο που δημιουργήθηκε στη διάρκεια της νατοϊκής άσκησης «Display Determination '84» στο Αιγαίο: η Τουρκία παραποιώντας απόφαση του NATO που αφορούσε την άσκηση, εξέδωσε NOTAM με την οποία επεξέτεινε τον έλεγχο του τουρκικού FIR μέσα στο αντίστοιχο ελληνικό. Αυτή η ενέργεια οδήγησε την Ελλάδα —αφού προηγουμένως εξέδωσε προειδοποίηση για τον άκυρο χαρακτήρα της τουρκικής NOTAM και κατήγγειλε το γεγονός στο NATO— στο κλείσιμο του αεροδιαδρόμου Green-18, για 22 ώρες, στις 8 Οκτωβρίου 1984. Την ενέργεια της Τουρκίας απέρριψαν και οι νατοϊκές αρχές, οι οποίες θεώρησαν ότι αυτή παρέβαινε

63. Βλ. Α. Γιόκαρη, *op. cit.*, σ. 26. υποσ. 10.

64. Βλ. Chr. Sazanidis, *op. cit.*

τις αποφάσεις που είχαν διατυπωθεί στη Νεάπολη (3 Ιουλίου 1984), αναφορικά με την άσκηση και τις υποχρεώσεις των παράκτιων κρατών-μελών.⁶⁵

Το αίτημα της Τουρκίας για τροποποίηση του FIR των Αθηνών δεν περιορίζεται σε αναλογικές (με τις αιτιάσεις της) προτάσεις τροποποίησης του καθεστώτος. Ενώ, δηλαδή, θα περίμενε κανείς ότι η χώρα αυτή, συνεπής στο σκεπτικό της, θα ζητούσε από τον ICAO να νουθετήσει την Ελλάδα, ώστε αυτή να μην καταχράται την ευχέρεια της αρμοδιότητάς της (με συχνά κλεισίματα του χώρου, για λόγους ασφαλείας, ή παρεμπόδιση στρατιωτικών πτήσεων), το αίτημα της Τουρκίας είναι ριζοσπαστικό: στην ουσία αυτό που ζητάει είναι να διευρυνθεί το δικό της FIR (Κωνσταντινούπολης) και να μετακινηθεί σε μια οριοθετική γραμμή που θα συμπίπτει, περίπου, με το μέσον του Αιγαίου. Τούτο θα σήμαινε, όπως είναι άμεσα αντιληπτό, ότι με την ανάλογη συρρίκνωση του ελληνικού FIR, τμήματα του ελληνικού εναέριου χώρου (χώρος των νησιών και της αιγιαλίτιδας ζώνης τους), να περιερχόταν σε τουρκικό εναέριο έλεγχο.

Η Τουρκία έχει έντεχνα προσπαθήσει να διοχετεύσει το αίτημα αυτό, τόσο στα πλαίσια των διμερών σχέσεων, όσο και στον ICAO. Με άλλα λόγια, χρησιμοποιώντας μια μικτή τακτική, η γειτονική χώρα έχει, διαδοχικά, επιχειρήσει να μεταβάλλει μια διεκδίκησή της για ένα διεθνές καθεστώς, σε ελληνοτουρκική διαφορά, ενώ, παράλληλα, δεν έχει χάσει καμιά ευκαιρία για να παρακωλύσει μια ομαλή λειτουργία και να την υπονομεύσει, στα πλαίσια του ICAO.

Η μικτή τακτική αμφισβήτησης του ελληνικού FIR φαίνεται να εξυπηρετεί την εξής λογική: επειδή η τροποποίηση ενός λειτουργικού καθεστώτος, όπως είναι το FIR, από τον ICAO θα μπορούσε να δικαιολογηθεί μόνο με βάση την αποτελεσματικότητά του, η Τουρκία επιχειρεί να πείσει την ίδια την Ελλάδα να δεχτεί αυτήν την τροποποίηση. Με άλλα λόγια, τα τουρκικά επιχειρήματα στον ICAO, είτε αναφέρονται σε θέματα ασφαλείας, είτε αναφέρονται σε καταχρήσεις της «δεσπόζουσας θέσης» της Ελλάδας στο Αιγαίο, δεν αρκούν από μόνα τους να οδηγήσουν τον ICAO σε μια πρόταση καθεστωτικής μεταβολής. Ο ICAO λειτουργεί ως ένας εξειδικευμένος μηχανισμός, του οποίου κύριο μέλημα είναι η ικανοποιητική κάλυψη των στόχων του. Η κατανομή των αρμοδιοτήτων στο Αιγαίο δεν έχει προκαλέσει, ως τα σήμερα, δυσλειτουργικά ζητήματα στη διεθνή αεροπλοΐα, καθώς το ελληνικό κέντρο (της Αθήνας, το Ελληνικό), εργάζεται ικανοποιητικά. Κατά συνέπεια ο ICAO δεν είναι εκείνος που θα προκαλέσει την κινητικότητα για την καθεστωτική μεταβολή.

65. Βλ. «Manoeuvres de L' OTAN: Impact Politiques» (pamphlet, Bruxelles: Centre d' Etudes Internationales, Sociales et Politiques, n.d.).

Η Τουρκία, λοιπόν, συντονίζει τις προσπάθειές της με τρόπο ώστε να πετύχει δύο ετερόκλιτους, αλλά τελικά συγκλίνοντες, στόχους: πρώτον, να καταδίξει στον Ι.Σ.Α.Ο. τη δυσλειτουργικότητα του ελληνικού F.I.R. Τούτο επιτυγχάνεται, μεταξύ άλλων, με τις συχνές παραβάσεις, τις συχνές στρατιωτικές ασκήσεις (που θέτουν σε κίνδυνο τη διεθνή πολιτική αεροπλοΐα), αλλά και τον εκσυγχρονισμό των δικών της κέντρων ελέγχου (ιδιαίτερα της Κωνσταντινούπολης), που καθιστούν θελητική την παρουσία τους στα μάτια του Ι.Σ.Α.Ο.⁶⁶ Δεύτερον, να εντάξει το πρόβλημα του F.I.R. στο καλάθι των ελληνοτουρκικών θεμάτων. Μια τέτοια επιτυχία θα μπορούσε να οδηγήσει —σε περίπτωση διαπραγματεύσεων— σε υποχώρηση της Ελλάδας (έναντι παραχωρήσεων σε άλλους τομείς), που θα άνοιγε το δρόμο πια για άρση των αντιρρήσεων της τελευταίας για καθεστωτική μεταβολή. Δεδομένου ότι ο Ι.Σ.Α.Ο. θα έβλεπε ευνοϊκά το θέμα, αν υπήρχε προηγούμενη συμφωνία των άμεσα ενδιαφερομένων —που θα εξασφάλιζε την ομοφωνία—, οι πιθανότητες να πραγματοποιηθούν τα τουρκικά οράματα δεν θα αποκλείονταν πια. Είναι σαφές, λοιπόν, ότι η Ελλάδα θα πρέπει να αποκλείσει κάθε κρούση «διμεροποίησης» του θέματος του FIR, που όχι μόνο θέτει σε κίνδυνο το καθεστώς, αλλά, όπως τονίσαμε και παραπάνω, επιβαρύνει επικίνδυνα το φόρτο των καθαρά διμερών ζητημάτων.

3.2. Ο επιχειρησιακός έλεγχος του NATO στο Αιγαίο

Μια άλλη αμφισβήτηση του θεσμικού καθεστώτος του Αιγαίου από την Τουρκία αφορά τον εναέριο (κυρίως) επιχειρησιακό έλεγχο του NATO. Μια ζώνη, δηλαδή, εθνικού και διεθνούς εναέριου χώρου που καταλήγει ανατολικά στα ίδια, περίπου, όρια με το ελληνικό FIR. Μέσα στη ζώνη αυτή η Ελλάδα είχε, ως τον Αύγουστο του 1974, την αρμοδιότητα του ελέγχου των αεροπορικών επιχειρήσεων του NATO⁶⁷.

Η αποχώρηση της Ελλάδας από το στρατιωτικό σκέλος του NATO, με τη δεύτερη τουρκική προέλαση στο κυπριακό έδαφος, και η συνακόλουθη τροποποίηση των ρυθμίσεων του NATO, στην περιοχή, στη διάρκεια της ελληνικής απουσίας από τα όργανα στρατιωτικού σχεδιασμού, οδήγησαν

66. Βλ. σχετικά, υποσ. 60.

67. Η ευθύνη του ελέγχου περιλαμβάνει, για την ακρίβεια, τρία είδη αποστολών: την έγκαιρη προειδοποίηση σε περίπτωση εχθρικής επίθεσης (early warning), τις τακτικές αεροπορικές επιχειρήσεις (tactical operations), και τη διοίκηση της αεράμυνας. Βλ. Γ. Βαληνάκης, *Εξωτερική Πολιτική και Εθνική Άμυνα, 1974-1987: Η Ελλάδα στο Σύστημα Ανατολής-Δύσης*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 1987, σ. 103 επ.

την Τουρκία στην ανάπτυξη του αιτήματος αναθεώρησης του καθεστώτος που ίσχυε πριν από την αποχώρησή⁶⁸. Η ελληνική επιστροφή στο στρατιωτικό σκέλος, το 1980, δεν συμπαρέσυρε τις τουρκικές διεκδικήσεις, οι οποίες, προς το παρόν, λιμνάζουν, μαζί με τα άλλα τουρκικά αιτήματα⁶⁹.

Ο εναέριος επιχειρησιακός έλεγχος του Αιγαίου είχε κατακυρωθεί στην Ελλάδα, σύμφωνα με τη θεμελιώδη αρχή 36/2 της Στρατιωτικής Επιτροπής του NATO («οι χώρες-μέλη, διατηρούν την κυριαρχία τους και είναι, συνεπώς, τελικά υπεύθυνες για την άμυνα και την ασφάλεια του εδάφους και του χώρου τους»), με αποφάσεις του SACEUR (Ανώτατου Στρατιωτικού Διοικητή της Ευρώπης) που χρονολογούνται πίσω στο 1957 και στο 1964.⁷⁰ Οι αποφάσεις αυτές αποτελούσαν λογική συνέπεια του γεγονότος ότι το Αιγαίο είναι, με την πληθώρα των νησιών του, ένας αδιάσπαστος χώρος, που, πέρα από την εθνική ομοιομορφία, έχει και αμυντική ενότητα.

Το σχήμα κατανομής της ευθύνης του επιχειρησιακού ελέγχου, που συμπληρώνεται από ανάλογες αποφάσεις για την τουρκική αντίστοιχη ευθύνη, συνδέεται με μια στρατιωτική διάρθρωση ελέγχου των ενόπλων δυνάμεων του NATO, που, ως το 1974, παρουσιαζόταν *grosso modo*, ως εξής: Ένας Αμερικανός διοικητής (Comlandsoutheast) συντόνιζε, στη Σμύρνη, τόσο τις ελληνικές, όσο και τις τουρκικές χερσαίες δυνάμεις, που διατηρούσαν την επιχειρησιακή ευθύνη στο εσωτερικό της χώρας. Ένας Αμερικανός διοικητής της 6ης Συμμαχικής Τακτικής Αεροπορικής Δύναμης (Comsixataf) συντόνιζε τις ελληνικές και τις τουρκικές αεροπορικές δυνάμεις μέσα στα όρια της επιχειρησιακής ευθύνης τους.⁷¹ Κάτω από τους Αμερικανούς υπήρχαν, αντίστοιχα, Έλληνες και Τούρκοι υποδιοικητές, οι οποίοι ασχολούνταν, ουσιαστικά, με την ευθύνη των εθνικών ζωνών.⁷²

Η ελληνική αποχώρηση από το στρατιωτικό σκέλος είχε, ως αποτέλεσμα, την εξουδετέρωση της αρμονίας του συστήματος αυτού, στην αδράνειά του και, τελικά, την ανατροπή του — ιδιαίτερα μετά από επίμονες πιέσεις της Τουρκίας. Με τροποποίηση των αποφάσεων, το Αρχηγείο της Σμύρνης περιέρχεται σε Τούρκο διοικητή, ενώ το θέμα της χωρικής ευθύνης παραμένει μετέωρο. Η Τουρκία, από την άλλη μεριά, δεν παύει, να ζητάει, αφού πέτυχε το πρώτο βήμα, τη συνολικότερη αναθεώρηση του κα-

---

68. *Ibid.*

69. *Ibid.*

70. I. Veremis, *Greek Security: Issues and Politics*, London: International Institute for Strategic Studies, 1982, σ. 21-22.

71. *Ibid.*

72. *Ibid.*

θεστώτος στο Αιγαίο. Ιδιαίτερα, από τη στιγμή που εκδηλώνεται η πρόθεση της ελληνικής κυβέρνησης να επιστρέψει στο στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ (1975), η Τουρκία θέτει, με το δικαίωμα αρνησικυρίας που διαθέτει, ως όρο επιτρόφης την προηγούμενη αποδοχή, από τη μεριά της Ελλάδας, της αναθεώρησης του καθεστώτος. Έτσι τα νατοϊκά σχέδια που συντάσσονται, στη διάρκεια των διαβουλεύσεων για την επιστροφή, προσπαθούν να συμβιβάσουν τη θέληση της Τουρκίας με την ελληνική απαίτηση να διατηρηθεί το *status quo* του 1974.⁷³

Τελικά, οι Τούρκοι υποχωρούν —καθώς το νέο στρατιωτικό καθεστώς Εντεν είναι πιο εφεκτικό στις συμμαχικές υποδείξεις— από την εμμονή τους να προσδιοριστεί σε χρόνο προηγούμενο της ελληνικής επιστροφής το νέο καθεστώς επιχειρησιακού έλεγχου, και δέχονται η λύση να γίνει αντικείμενο διαπραγμάτευσης μετά την επιστροφή. Το τελικό σχέδιο Rogers,⁷⁴ που έγινε αποδεκτό από όλα τα μέρη, προέβλεπε τη δημιουργία ενός στρατηγείου στη Λάρισα, κάτω από τη διοίκηση Έλληνα αξιωματικού, που θα είχε, ανάμεσα σε άλλα, την ευθύνη του εναέριου χώρου. Τα όρια, όμως, του εναέριου χώρου αφέθηκαν να προσδιοριστούν με εσωτερική, ενδονατοϊκή απόφαση στο μέλλον.

Μετά την ελληνική επιστροφή (1980) καταβλήθηκαν προσπάθειες για την ενεργοποίηση των όρων του σχεδίου Rogers. Η ελληνική κυβέρνηση δεν προχώρησε όμως, στην ίδρυση του Στρατηγείου της Λάρισας, επειδή το ΝΑΤΟ δεν δεσμευόταν *a priori* για τον προσδιορισμό του χώρου επιχειρησιακής ευθύνης του.⁷⁵ Έτσι ο χώρος του Αιγαίου που ανήκε στην ευθύνη της Ελλάδας είναι, σήμερα, πρακτικά, χωρίς σταθερό, θεσμικό έλεγχο, ενώ για τις ανάγκες των ασκήσεων οι ΗΠΑ αναλαμβάνουν, συνήθως τον έλεγχο. Και αυτή η εκκρεμότητα θα συνεχίζεται, όπως φαίνεται, για όσο διάστημα το ΝΑΤΟ δεν δείχνει αποφασισμένο να προσδιορίσει τα όρια του νέου Στρατηγείου.⁷⁶

Η Τουρκία, αιτιολογώντας τις αντιρρήσεις για την επιστροφή στο καθεστώς του 1974 υποστηρίζει ότι τα ελληνικά όρια ευθύνης αποτελούσαν εμπόδιο στην αμυντική ευελιξία της, και ισχυρίζεται ότι τα είχε αμφισβητήσει πολύ πριν από την αποχώρηση της Ελλάδας. Κατηγορεί δε την Ελλάδα ότι είχε καταχραστεί την ευχέρεια που θα της έδινε αυτή η αρμοδιότητα σε βάρος της τουρκικής ελευθερίας πτήσεων στο Αιγαίο (στα διεθνή ύδατα),

73. Γ. Βαληνάκης, *op. cit.*, σ. 108 επ.

74. *Ibid.*, σ. 117 επ.

75. *Ibid.*, σ. 129 επ.

76. *Ibid.*

ενώ αφήνει να εννοηθεί ότι η ρύθμιση του επιχειρησιακού ελέγχου της δεκαετίας του '50 και του '60 είναι πια ξεπερασμένη, από άποψη αμυντικής αποτελεσματικότητας. Όπως δε και στην περίπτωση του F.I.R., έτσι και στην περίπτωση του επιχειρησιακού ελέγχου έχει παρουσιαστεί, μια σποραδική τάση μετακύλησης του θέματος στο διμερές επίπεδο, χωρίς όμως, ενδείξεις επιμονής ή επιτυχίας αντίστοιχα.

Τα απόρρητα στοιχεία που εμπλέκονται στην πληροφόρηση για τις ακριβείς εξελίξεις του ζητήματος, μας εμποδίζουν να προχωρήσουμε σε κρίσεις και εκτιμήσεις στην περίπτωση του επιχειρησιακού ελέγχου. Είναι, πάντως, φυσικό για έναν αμυντικό μηχανισμό, όπως το ΝΑΤΟ, να διερευνά τα εκκρεμή ζητήματά του και να δίνει λύσεις με βάση ορισμένα λειτουργικά κριτήρια. Το πρόβλημα του επιχειρησιακού ελέγχου στο Αιγαίο είναι, πάνω απ' όλα, ένα θέμα αμυντικής αποτελεσματικότητας. Πέρα, λοιπόν, από τις ενδεχόμενες εθνικές ευαισθησίες —που ένας διεθνής οργανισμός δεν μπορεί, εύκολα, να παραμερίσει— το κύριο μέλημα παραμένει η επιτυχής αμυντική οργάνωση. Η λογική που επικρατούσε —και φαίνεται να μην έχει ανατραπεί— στον αμυντικό σχηματισμό είναι ότι τα ελληνικά νησιά και το Αιγαίο αποτελούν μια συμπαγή γραμμή άμυνας (δεύτερη γραμμή άμυνας) που δικαιολογεί και την επιχειρησιακή ενότητα του παρελθόντος. Την άποψη αυτή, που είχε και η Τουρκία δεχτεί, σε ανύποπτες στιγμές, δεν μπορούν να ανατρέψουν οι σημερινές στρατηγικές συνθήκες και ούτε είναι, βέβαια, δυνατό να την παραμερίσουν συγκυριακές αντιρρήσεις που θα έχουν τη μακροσκοπική θεώρηση των γενικότερων συμφερόντων του αμυντικού οργανισμού. Έτσι, η επαναφορά στο καθεστώς που ίσχυε πριν από το 1974, με ορισμένες οριακές εκσυγχρονιστικές μεταρρυθμίσεις, δεν πρέπει να αποκλείεται⁷⁷.

3.3. Η αποστρατικοποίηση των ελληνικών νησιών του Ανατολικού Αιγαίου

Από τη χρονιά των ριζικών ανακατατάξεων στις ελληνοτουρκικές σχέσεις (1974), η Τουρκία άρχισε να κατηγορεί συστηματικά την Ελλάδα για επαναστρατικοποίηση των ακραίων ανατολικών νησιών —που βρίσκονται κοντά στα τουρκικά παράλια— και για παραβίαση με τον τρόπο αυτόν, των διεθνών συμβατικών υποχρεώσεών της⁷⁸. Οι κατηγορίες αυτές πήραν έκτα-

77. Βλ. παρακάτω, στην επόμενη ενότητα διασύνδεση του θέματος του επιχειρησιακού ελέγχου —σχέσεων ΝΑΤΟ— θέμα Λήμνου.

78. Βλ. σχετικά με το θέμα της αποστρατικοποίησης Κ. Μανωλοπούλου-Βαρβιτσιώτη, Χρ. Ροζάκη (επιμέλεια), *Η Αποστρατικοποίηση των Ελληνοτουρκικών Συννόρων*, Αθήνα: Πάντειος ΑΣΠΕ, 1977 Ph. Drakidis, "Le sort actuel des démilita-

ση, καθώς η Τουρκία δε αρκέστηκε σε ρηματικές διακοινώσεις προς την Ελλάδα, αλλά γνωστοποίησε τις θέσεις της στον ευρύτερο διεθνή χώρο. Σε μια, μάλιστα, περίπτωση (την περίπτωση της νήσου Λήμνου), η τουρκική υπονόμευση οδήγησε στην άρνηση του NATO να συμπεριλαμβάνει τη Λήμνο (ως αποστρατικοποιημένο χώρο) στους αμυντικούς σχεδιασμούς και τις ασκήσεις του.⁷⁹ Το αποτέλεσμα ήταν η Ελλάδα να μη μετέχει στις ναυτοϊκές ασκήσεις στο Αιγαίο για όσο διάστημα διαρκεί ο αποκλεισμός. Μια πιο πρόσφατη, μάλιστα, εξέλιξη του ίδιου θέματος αφορά στην ελληνική προσπάθεια να εντάξει τις ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις που σταθμεύουν στη Λήμνο στις δυνάμεις που έχουν ενταχθεί στο NATO.⁸⁰ Η προσπάθεια αυτή προσέκρουσε στην τουρκική αρνησικυρία, με αποτέλεσμα τα δύο τελευταία χρόνια —και μετά από ελληνική ανταπόδοση— να μην περιλαμβάνονται στις ενταγμένες από το NATO δυνάμεις, ούτε οι ελληνικές, ούτε οι τουρκικές ένοπλες δυνάμεις.⁸¹ Έτσι το θέμα της Λήμνου έχει ως πρακτική επίπτωση για το NATO να στερεί από αυτό διαθέσιμα στρατεύματα στη νοτιοανατολική πτέρυγιά του.

Αλλά ας προσεγγίσουμε αναλυτικά το ζήτημα της αποστρατικοποίησης: Η αποστρατικοποίηση των ακραίων ανατολικών νησιών εδράζεται σε τρεις διαφορετικές διεθνείς ρυθμίσεις, που κάθε μια περιέχει διαφορετικές προβλέψεις και είχε διαφορετική εξέλιξη στην πορεία της εφαρμογής της και την τύχη της δεσμευτικότητάς της. Ειδικότερα:

(α) *Η Συνθήκη Ειρήνης της Λωζάνης*, που τερματίζει τον ελληνοτουρκικό πόλεμο και τη μικρασιατική καταστροφή του 1922, αποτελεί ένα θεμελιώδες κείμενο, ιδρυτικό, θα λέγαμε, της σύγχρονης διεθνούς υπόστασης της Ελλάδας και της Τουρκίας. Στο Άρθρο 13, που μας αφορά, η συνθήκη αυτή προβλέπει:

“En vue d’ assurer le maintien de la paix, le Gouvernement hellénique s’ engage à observer les mesures suivantes dans les îles de Mytilène, Chio, Samos et Nikaria: 1o Aucune base navale ni aucune fortification

---

risations en Mediterranée (Italie, Grèce)”, *Revue Hellénique de Droit International*, 1977, σελ. 79. Οι τουρκικές απόψεις παρουσιάζονται συστηματικά στο βιβλίο του Η. Pazarci, *Dogu Ege Adalarinin Askenden Aridirilmis Statusu*: Ankara, 1986. Το τελευταίο αυτό βιβλίο, έχει μεταφραστεί στα ελληνικά και πρόκειται σύντομα να δημοσιευθεί.

79. Βλ. C. Economides, “La prétendue obligation de délimitarisation de l’ île de Lemnos” *Revue Hellénique de Droit International*, 1981, σ. 7.

80. Γ. Βαληνάκης, *op. cit.*, σ. 115 επ.

81. *Ibid.*

ne seront établies dans lesdites îles, 2o Il sera interdit à l'aviation militaire grecque de survoler le territoire de la côte d'Anatolie. Reciproquement, le Gouvernement turch interdira à son aviation militaire de survoler lesdites îles seront limitées au contingent normal, appelé pour le service militaire ..... ainsi qu' à un effectif de gendarmerie et de police.....»⁸²

Η μερική αποστρατικοποίηση που προέβλεπε η Συνθήκη της Λωζάνης για τα νησιά Λέσβο, Χίο, Σάμο και Ικαρία τηρήθηκε πιστά από την Ελλάδα ως τα μέσα της δεκαετίας του '60. Από την έναρξη των ελληνοτουρκικών αντιπαραθέσεων —μετά από τις τουρκικές δυναμικές παρεμβάσεις στο Κυπριακό— η Ελλάδα άρχισε να επαναστρατικοποιεί τα νησιά —πέρα από τα επιτρεπτά όρια του Άρθρου 13—, κορυφώνοντας της αποστολή στρατευμάτων, μετά από την τουρκική εισβολή του 1974, και τη γενικότερη όξυνση των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Όξυνση που, όπως γνωρίζουμε, πήρε τις διαστάσεις απειλών της Τουρκίας κατά της εδαφικής ακεραιότητας της Ελλάδας, πολιτικών δηλώσεων της γείτονες που αμφισβητούσε την ελληνικότητα των αιγαιακών νησιών, και συγκέντρωσης στρατευμάτων στην τουρκική ακτή του Αιγαίου.⁸³

Η αιτιολογία, που υποστηρίζει η Ελλάδα, για την επαναστρατικοποίηση των νησιών αυτών στηρίζεται στο δικαίωμα της νόμιμης άμυνας.⁸⁴ Η

82. *Recueil des Actes de Conference (de Lausanne)*, paris: Imprimerie Nationale, 1923. Σε μετάφραση το άρθρο αυτό ορίζει: «Με σκοπό την εξασφάλιση της ειρήνης, η ελληνική κυβέρνηση δεσμεύεται να τηρήσει τα παρακάτω μέτρα στα νησιά Μυτιλήνη (Λέσβο), Χίο, Σάμο και Ικαρία: 1ο. Δεν θα γίνει εγκατάσταση καμιάς ναυτικής βάσης και καμιάς οχύρωσης στα εν λόγω νησιά, 2ο. θα απαγορεύεται στην ελληνική πολεμική αεροπορία να υπερπίπταται το έδαφος της ακτής της Ανατολίας. Η Τουρκική Κυβέρνηση, αντιστοίχως, θα απαγορεύει στην πολεμική αεροπορία της να υπερπίπταται τα εν λόγω νησιά. 3ο. Οι ελληνικές ένοπλες δυνάμεις στα εν λόγω νησιά θα περιορίζονται σε συνήθη τμήματα του στρατού που καλούνται για στρατιωτική υπηρεσία ..... όπως και σε ένα σώμα χωροφυλακής και αστυνομίας», (μετάφραση του συγγραφέα).

83. Βλ. κατατοπιστική μελέτη για τις τουρκικές απειλές και διαθέσεις, στην αρχή της κρίσης, στο Γ. Μαύρου, *Εθνικοί Κίνδυνοι: Η Δημοκρατία σε Κρίση. Εξωτερικές Απειλές*, Αθήνα: Ατλαντίς 1978, ιδιαίτερα σ. 146 επ.

84. Στην ελληνική απάντηση για το *status quo* στο Αιγαίο, (βλ. *Η Καθημερινή*, 23 Δεκεμβρίου 1986), η κυβέρνηση αναφέρεται ρητά στη νόμιμη άμυνα: η παρ. 1 της ελληνικής δήλωσης ορίζει ότι «(ό)σον αφορά τα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου (Μυτιλήνη, Χίο, Σάμο, Ικαρία), το *status quo* προσδιορίζεται από τη Συνθήκη της Λωζάνης της 24ης Ιουλίου 1923, σε συνάρτηση προς το άρθρο 51 του Χάρτη των *Ηνωμένων Εθνών*» (η έμφαση δική μας).

Ελλάδα δεν αρνείται ότι οι συμβατικές υποχρεώσεις της (του Άρθρου 13) ισχύουν. Θεωρεί, όμως, κάτω από την απειλή χρήσης βίας, στην οποία επανειλημμένα έχει προσφύγει η Τουρκία —και τη χρήση βίας σε βάρος του ελληνισμού— ότι έχει το νόμιμο, αναφαίρετο και υπερκείμενο όλων των άλλων υποχρεώσεων, δικαίωμα να προετοιμάσει την άμυνά της. Και η άμυνά της συνίσταται σε απλή προετοιμασία για να αντιμετωπίσει μια ενδεχόμενη εχθρική ενέργεια. Με άλλα λόγια, η Ελλάδα συμμορφώνεται με τις βασικές διατάξεις —και το πνεύμα— του Καταστατικού Χάρτη του ΟΗΕ, ο οποίος απαγορεύει την απειλή και τη χρήση βίας στις διεθνείς σχέσεις (Άρθρο 2, παρ. 4), και επιτρέπει τη νόμιμη άμυνα σε κάθε κράτος που υφίσταται τις παραβιάσεις αυτές της θεμελιώδους απαγόρευσης της διεθνούς έννομης τάξης.

Η Τουρκία αντιτίθεται στο αιτιολογικό της νόμιμης άμυνας. Τούρκοι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι το Άρθρο 51 του Καταστατικού Χάρτη του ΟΗΕ —που επιτρέπει την άσκηση της νομικής άμυνας— περιορίζει το ενδεχόμενο της νόμιμης άμυνας μόνο στις περιπτώσεις που μια ένοπλη επίθεση πραγματοποιείται (“if an armed attack occurs”).⁸⁵ Στην περίπτωση της ελληνοτουρκικής κρίσης δεν έχει υπάρξει επίθεση, και συνεπώς δεν έχει παραχθεί δικαίωμα άμυνας.

Η άποψη αυτή αποτελεί στενή και, μάλλον, απαρχαιωμένη ερμηνεία του δικαιώματος της άμυνας. Όλη η σύγχρονη πρακτική, που έχει ακολουθήσει την υιοθέτηση του Καταστατικού Χάρτη του ΟΗΕ, δείχνει πως η διεθνής κοινότητα έχει αποδώσει ένα νόημα στη νόμιμη άμυνα, τέτοιο που να επιτρέπει σε ένα κράτος να προλάβει την επιθετική ενέργεια ενός τρίτου, με κατάλληλα μέτρα.⁸⁶ Αν μάλιστα, λάβουμε υπόψη μας ότι η έννοια

85. H. Pazarci, *op. cit.*, (ο συγγραφέας της μελέτης χρησιμοποίησε την αδημοσίευτη ελληνική μετάφραση).

86. Είναι αλήθεια ότι το Άρθρο 51 του Καταστατικού Χάρτη του ΟΗΕ αναφέρεται στο δικαίωμα άμυνας, ως ένα δικαίωμα που εγείρεται μετά την πραγματοποίηση μιας ένοπλης επίθεσης. Η διεθνής πρακτική και νομολογία έχουν, όμως, δεχθεί τη δυνατότητα λήψης μέτρων που να αποσοβούν την επίθεση (βλ. λ.χ. τις αποφάσεις του Τόκυο, μετά το τέλος του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου, που θεωρήθηκαν ως δικαιολογημένες ενέργειες της Ολλανδίας. Το Δικαστήριο —για εγκλήματα πολέμου— διαπίστωσε ότι: “faced by the imminent threat of invasion of her Far Eastern territories which the conspirators had long planned and were now about to execute, the Netherlands in self-defence declared war of Japan”, *Proceedings of World War II*, σελ. 49768). Προσεκτική μελέτη της πρακτικής φανερώνει ότι η ίδια η απειλή επίθεσης αρκεί για να κινητοποιήσει τη διαδικασία αμυντικής προφύλαξης. Θα πρέπει βέβαια να υπάρχει αναλογία ανάμεσα στην απειλή και στα αμυντικά

της «προληπτικής άμυνας» που έχει γίνει ευρύτατα γνωστή, έχει δικαιολογήσει περιστατικά προληπτικής στρατιωτικής ενέργειας και επίθεσης σε βάρος του ενδεχόμενου επιτιθέμενου, τότε θα αντιληφθούμε καλύτερα τον περιορισμένο χαρακτήρα των ελληνικών ενεργειών: το μόνο που η Ελλάδα έκανε —σε απόλυτη αναλογία με τις «προπαρασκευαστικές» ενέργειες— ήταν να εξοπλίσει και, έτσι, να θωρακίσει τα νησιά, να τα προετοιμάσει από μια λογικά πιθανή τουρκική απόβαση. Αυτή η ενέργειά της παραβίασε, βέβαια, συμβατική υποχρέωση της δεδομένης, όμως, της τήρησης της αρχής της αναλογικότητας, και των αγαθών επιβίωσης που διακυβεύονταν στην περίπτωση, το παράνομο της ενέργειας αίρεται για όσο χρόνο ενυπάρχει η απειλή.⁸⁷

(β) *Η Σύμβαση της Λωζάνης για τα Στενά* (1923), που υιοθετείται παράλληλα με την ομώνυμη συνθήκη ειρήνης, προέβλεπε στο Άρθρο 4, παρ. 3 ότι τα νησιά του Αιγαίου, Σαμοθράκη, Λήμνος, Ίμβρος, Τένεδος και οι Λαγούσες θα αποστρατικοποιούνταν.⁸⁸

Η σύμβαση, όμως, αυτή, η οποία προέβλεπε, ταυτόχρονα, τον έλεγχο των Στενών του Βοσπόρου και των Δαρδανελλίων από τις Μεγάλες Δυνάμεις και τη συνακόλουθη *διεθνοποίησή* τους (που αφαιρούσε την τουρκική κυριαρχία και τον έλεγχο στα Στενά), αντικαταστάθηκε από τη Σύμβαση του Montreux, το 1936.⁸⁹ Η νέα σύμβαση, η οποία ισχύει ως τα σήμερα, κατήργησε το διεθνοποιημένο χαρακτήρα του καθεστώτος των Στενών, και στη θέση του επενέφερε την πλήρη κυριαρχία της Τουρκίας, επιτρέποντας, έτσι, την άσκηση όλων των συστατικών χαρακτηριστικών της στην περιοχή. Η αντικατάσταση (δηλαδή η πλήρης κατάργηση του προηγούμενου καθεστώτος) της Σύμβασης της Λωζάνης, από τη Σύμβαση του Montreux προκύπτει από τη ρητή αναφορά του προοιμίου της δεύτερης, όπου τονίζεται ότι τα μέρη “[h]ave resolved to replace by the present convention the convention signed at Lausanne on the 24th July 1933...”.⁹⁰

μέτρα που λαμβάνονται. Βλ. inter alia, R. Higgins, *The Development of International Law Through the Political Organs of the United Nations*. London: Oxford University Press, 1963, σ. 197 επ. McDougall, M., *Law and Minimum World Public Order*. New Haven: Yale University Press, 1963, σ. 217 επ.

87. Για μια θεωρητική προσέγγιση βλ. Χρ. Ροζάκη, «Η Αποστρατικοποίηση σαν Μέτρο για την Προστασία της Διεθνούς Ειρήνης και Ασφάλειας», στο Κ. Μαωλοπούλου-Βαρβιτσιώτη, Ροζάκη Χρ. *op.cit.*, σ. 5 επ.

88. Βλ. *Recueil des Actes...*, *op. cit.*, υποσ. 82.

89. *League of Nations Treaty Series* (τ. CLXXIII, 1936), σ. 215 επ.

90. Σε μετάφραση: «(τα μέρη) έχουν αποφασίσει να αντικαταστήσουν με την παρούσα Σύμβαση, τη Σύμβαση που υπογράφηκε στη Λωζάνη, στις 24 Ιουλίου 1923...».

Η βούληση αντικατάστασης προκύπτει, εξάλλου, τόσο από τις προπαρασκευαστικές εργασίες (τη Συνδιάσκεψη του Montreux), όσο και από τουρκικές ενέργειες και δηλώσεις που την ακολούθησαν. Και για μὲν τις προπαρασκευαστικές εργασίες, τα πρακτικά της Συνδιάσκεψης του Montreux μαρτυρούν ότι τα κράτη-μέρη, και η Τουρκία ειδικότερα, αναφέρονταν συνεχώς στην ολική αντικατάσταση της Σύμβασης της Λωζάνης και των συνεπαγόμενων υποχρεώσεών της.⁹¹ Για δε τις πράξεις και δηλώσεις που ακολούθησαν την υπογραφή της νέας σύμβασης, αρκεί να αναφέρουμε το γεγονός ότι η Τουρκία έσπευσε να στρατικοποιήσει τα νησιά της, του συστήματος των Στενών (Ίμβρος, Τένεδος), ενώ οι Τούρκοι επίσημοι δήλωσαν, σε δημόσια βήματα, ότι τα ελληνικά νησιά είχαν επίσης το δικαίωμα να επαναστρατικοποιηθούν. Όταν, μάλιστα, η Ελλάδα προχώρησε στην άσκηση αυτού του δικαιώματος —μέσα στην δεκαετία του '30— ουδείς διανοήθηκε να επικαλεστεί παρανομία και παραβίαση υποχρέωσης.⁹²

Η Τουρκία αρχίζει να αμφισβητεί το δικαίωμα της (επανα) στρατικοποίησης αυτών των ελληνικών νησιών μόλις στα τέλη της δεκαετίας του '60, στην συγκυρία της κυπριακής κρίσης. Τα τουρκικά επιχειρήματα, που κατά καιρούς έχουν υποστηριχθεί,⁹³ για να αμφισβητήσουν το ελληνικό δικαίωμα συνοψίζονται στις παρακάτω υποθέσεις:

(1) Η Σύμβαση του Montreux δεν αναφέρει ρητά ότι τα ελληνικά νησιά έχουν το δικαίωμα να στρατικοποιηθούν —ενώ αναφέρει ρητά το δικαίωμα της Ίμβρου και της Τενέδου για άμεση επαναστρατικοποίηση— και, συνεπώς, για τα νησιά αυτά ισχύει η Σύμβαση της Λωζάνης του 1923. Το επιχείρημα, αυτό, είναι έωλο, καθώς παραγνωρίζει πλήρως την γενική αντικατάσταση της Σύμβασης της Λωζάνης, από τη Σύμβαση του Montreux.

(2) Αντίθετα, το εναλλακτικό επιχείρημα προηγούμενων ελληνικών υποχρεώσεων έχει μεγαλύτερη νομική δύναμη και πειστικότητα. Σύμφωνα με αυτό, η Τουρκία ισχυρίζεται ότι η ελληνική υποχρέωση για αποστρατι-

91. Βλ. σχετικά Κ. Μανωλοπούλου-Βαρβιτσιώτη, Κ., «Το Καθεστώς Αποστρατικοποίησης στα Ελληνικά Νησιά του Βορείου Αιγαίου», στο Μανωλοπούλου-Βαρβιτσιώτη, Κ., Ροζάκη Χρ., *op. cit.*, σ. 79.

92. Για τις τουρκικές θέσεις, όπως και τις θέσεις άλλων κρατών-μερών της Σύμβασης του Montreux στο θέμα της επαναστρατικοποίησης των νησιών, βλ. *ibid.* Επίσης βλ. C. Economidès, *op. cit.*, Chr. Rozakis, P. Stagos, *The Turkish Straits*, The Hague: M. Nijhoff., 1987 καθώς και πρόσφατα άρθρα του καθηγητή Κ. Σβολόπουλου, στην *Καθημερινή* της 28 Ιουνίου 1987.

93. H. Pazarci, *op. cit.*

κοποίηση στηρίζεται στο Άρθρο 12 της Συνθήκης της Λωζάνης, το οποίο προβλέπει ότι:

“[I]a décision prise le 13 février par la Conférence de Londres, en exécution des Articles 5 du Traité de Londres du 17/30 mai 1913 et 15 du Traité d’Athènes du 1/14 novembre 1913 ladite décision notifiée au Gouvernement hellénique de 13 février 1914, concernant la souveraineté de ..... Lemnos, Samothrace, Mitylène Chios, Samos et Nikaria, est confirmée....”⁹⁴

Σύμφωνα με την τουρκική άποψη, η απόφαση αυτή των Δυνάμεων που προέβλεπε την απόδοση των νησιών στην Ελλάδα, με καθεστώς αποστρατικοποίησης, αποτελεί τον τίτλο της σημερινής ελληνικής υποχρέωσης. Αλλά μια τέτοια ερμηνεία του Άρθρου 12 φαίνεται να αντιστρατεύεται το Άρθρο 13 της ίδιας σύμβασης, το οποίο ορίζει ποιά νησιά αποστρατικοποιούνται, όπως, επίσης και την αδελφή σύμβαση για τα Στενά, που συμπληρώνει τις υποχρεώσεις των συμβαλλομένων για αποστρατικοποίηση.⁹⁵ Η αληθινή ερμηνεία της διάταξης του Άρθρου 12 φαίνεται στο συμπέρασμα, ότι τα συμβαλλόμενα μέρη ήθελαν να επικυρώσουν απλώς την ελληνική κυριαρχία στα νησιά, καταδεικνύοντας, ταυτόχρονα, τις νομικές πηγές από τις οποίες αντλήθηκε αυτή η κυριαρχία.⁹⁶

(3) Η Τουρκία επικαλείται, επίσης, την απάντηση που έδωσε η Ελλάδα σε τουρκικό διάβημα, στις 10 Μαΐου 1969, και στην οποία δεν αρνείται την υποχρέωση αποστρατικοποίησης των νησιών αυτών, αλλά επιχειρεί να δικαιολογήσει την εγκατάσταση στρατευμάτων με βάση τις πολιτικές μεταβολές που είχαν, στο μεταξύ, επισυμβεί. Αν και απάντηση της Ελλάδας δεν αμφισβητείται, είναι δύσκολο —για κάθε γνώστη των μηχανισμών λειτουργίας της διεθνούς κοινότητας— να υποστηριχθεί ότι ένα τελείως απομονωμένο περιστατικό μπορεί να αντιστρατευτεί μια συνεπή και αδιατάρακτη πρακτική, όπως και την αυθεντική ερμηνεία διεθνών νομικών κειμένων.

Το πρόβλημα, πάντως, αυτό των ελληνοτουρκικών σχέσεων καθώς συ-

94. «(η) απόφαση που ελήφθη στις 13 Φεβρουαρίου από τη (Συν)διάσκεψη του Λονδίνου, σε εκτέλεση των Άρθρων 5 της Συνθήκης του Λονδίνου της 17/30 Μαΐου 1913 και 15 της Συνθήκης των Αθηνών της 1/14 Νοεμβρίου 1913 (η οποία) είχε γνωστοποιηθεί στην ελληνική κυβέρνηση στις 13 Φεβρουαρίου 1914, (και) αφορούσε την κυριαρχία της ..... Λήμνου, Σαμοθράκης, Μυτιλήνης, Χίου, Σάμου και Ικαρίας επιβεβαιώνεται....»

95. C. Economidès, *op. cit.*

96. *Ibid.*

νιστά μια κλασική περίπτωση νομικής διαφοράς (θέμα ερμηνείας και εφαρμογής διεθνών συμβάσεων), θα μπορούσε να υποβληθεί σε ένα διεθνές δικαιοδοτικό όργανο για επίλυση. Αυτό θα ήταν δυνατό να γίνει, με την ελληνική συναίνεση, από οποιοδήποτε μέρος της Σύμβασης του Montreux —που έχει, αυτοδικαίως, έννομο συμφέρον— και όχι αναγκαία από την Τουρκία ή, ακόμα, και από το ΝΑΤΟ, με μια σύνθετη διαδικασία που να οδηγούσε σε γνωμοδότηση του Διεθνούς Δικαστηρίου. Με την ευκαιρία θα πρέπει να σημειωθεί ότι η νομική διεύθυνση του ΝΑΤΟ έχει ήδη γνωμοδοτήσει θετικά, υπέρ του ελληνικού δικαιώματος, να επαναστρατικοποιήσει τα νησιά, αλλά η γνωμοδότησή της δεν έχει υιοθετηθεί από τα πολιτικά όργανα. Η αδιαθεσία των πολιτικών οργάνων του ΝΑΤΟ να δεχθούν τις υποδείξεις των νομικών υπηρεσιών τους οφείλεται, προφανώς, στην ανάγκη να μη δυσαρεστηθεί η τουρκική πλευρά.

(γ) Η *Συνθήκη Ειρήνης των Παρισίων* (1947), η οποία παραχώρησε τα Δωδεκάνησα στην Ελλάδα, περιέχει, επίσης, ρήτρα αποστρατικοποίησης, την οποία επικαλείται η Τουρκία, για να πιστοποιήσει παραβίαση της συνθήκης από την Ελλάδα.⁹⁷ Η Τουρκία όμως, δεν είναι κράτος-μέρος της συνθήκης —η οποία σαφώς ορίζει ότι εφαρμόζεται μόνο μεταξύ των μερών—⁹⁸ και δεν έχει, ως εκ τούτου, κανένα δικαίωμα να επικαλείται ρήτρα που αφορά μόνον τα μέρη, και η οποία τέθηκε για σκοπούς άλλους από την προστασία των τουρκικών συμφερόντων.⁹⁹ Εξάλλου, η Ελλάδα έχει επανειλημμένα τονίσει ότι η επαναστρατικοποίηση των Δωδεκανήσων —που, θεωρητικά, θίγει τα κράτη-μέρη, τα οποία δεν έχουν ποτέ διαμαρτυρηθεί γι' αυτό— στηρίζεται στο αναπαλλοτρίωτο δικαίωμα της νόμιμης άμυνας απέναντι στις απειλές και τις προπαρασκευαστικές ενέργειες του γειτονικού κράτους.¹⁰⁰

Σε κάθε περίπτωση, οι αιτιάσεις της Τουρκίας για την επαναστρατικοποίηση των ελληνικών νησιών, αποτελούν ένα παρεπόμενο, δευτερογενές ζήτημα, που προκαλείται από την ύπαρξη της ελληνοτουρκικής κρίσης και

97. Άρθρο 14 και Παράρτημα XIII της Συνθήκης Ειρήνης των Παρισίων της 10 Φεβρουαρίου 1947, μετά Ιταλίας και Συμμαχικών Δυνάμεων (Ν.Δ. 423 της 21/22 Οκτωβρίου 1947, (*Εφημερίς της Κυβερνήσεως* 226Α' /1947). Βλ. Ε. Ιωάννου, «Το Καθεστώς Αποστρατικοποίησης της Δωδεκανήσου», στο Κ. Μανωλοπούλου-Βαρβιτσιώτη, Χρ. Ροζάκη, *op. cit.*, σ. 122 επ.

98. Το Άρθρο 89 (Τμήμα 9, επίλυση των διαφορών) της Συνθήκης των Παρισίων ορίζει ότι κανένα κράτος δεν έχει δικαίωμα, ούτε αντλεί προνόμια από τη συνθήκη, εκτός αν γίνει μέρος της.

99. Β. σχετικά Ε. Ιωάννου, *op. cit.*.

100. Βλ. παραπάνω, συζήτηση για την άμυνα και τα ελληνικά επιχειρήματα.

την αιχμηρότητα των σχέσεων.¹⁰¹ Αν οι σχέσεις αποκατασταθούν —με την επίλυση των πρωτογενών προβλημάτων—¹⁰² τότε η Τουρκία θα αντιληφθεί (κάτω από ένα διαφορετικό κλίμα διεθνών σχέσεων), ότι το ζήτημα της στρατικοποίησης όχι μόνο δεν βλάπτει τα συμφέροντά της, αλλά συντελεί στην αμυντική ενίσχυση του χώρου με τον οποίο γειτονεύει στενά. Και αν αυτή η αντίληψη είχε πρυτανεύσει ήδη στη συνείδησή της, δεν θα χρησιμοποιούσε την επαναστρατικοποίηση ως ένα μοχλό, ανάμεσα σε άλλους, για να διαταράσσει τις σχέσεις στο Αιγαίο —και μέσα από αυτό να επιδιώκει την ανάτροπή των ισορροπιών— ούτε θα εκμεταλλευόταν τη διαλεκτική αλληλουχία, που η έγερση πολλαπλών ζητημάτων προκαλεί, για να δυσχεράνει την ελληνική διαπραγματευτική θέση, και να κάμψει τις ελληνικές αντοχές.

4. Ένα Συναφές Ζήτημα: Η Μουσουλμανική Μειονότητα της Δυτικής Θράκης

Όπως υπογραμμίσαμε στο εισαγωγικό σημείωμά μας η ελληνοτουρκική κρίση, που σοβεί από το 1974, έχει προκληθεί από μια σειρά διεκδικήσεων της Τουρκίας στο Αιγαίο, που κατατείνουν στην ανατροπή του status quo στην περιοχή αυτήν, και, σε ορισμένες περιπτώσεις, αποτελούν και απειλή κατά της εθνικής κυριαρχίας και του εθνικού εδάφους. Η κρίση, όμως, αυτή επιβαρύνεται και με δύο άλλες συνιστώσες, που συντελούν στη διαιώνισή της, στη διατήρηση της ελληνικής δυσπιστίας και στην εμπέδωση της αντίληψης της τουρκικής κακοπιστίας: το Κυπριακό ζήτημα, από τη μια μεριά, και την έγερση του θέματος της μουσουλμανικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης από την άλλη.

Και για μεν το Κυπριακό δεν θα γίνει λόγος σ' αυτήν τη μελέτη, από σεβασμό στις διακρίσεις των αρμοδιοτήτων μας —επεξεργαζόμαστε μόνον τις νομικές διαστάσεις των καθαρά *διακρατικών* σχέσεων μας με την Τουρκία, ενώ άλλοι συνάδελφοι ασχολούνται με το Κυπριακό.¹⁰³ Για το θέμα, όμως των μουσουλμάνων της Δυτικής Θράκης υπάρχει ανάγκη να τονιστούν ορισμένα πραγματικά και νομικά περιστατικά που το συνιστούν.

101. Για την έννοια του δευτερογενούς χαρακτήρα ορισμένων ελληνοτουρκικών θεμάτων, βλ. παλιότερα άρθρα του συγγραφέα στο περιοδικό *Οικονομία και Κοινωνία* (τεύχη Μαΐου και Ιουνίου 1979 σελ. 46 επ. και 65 αντίστοιχα), με τίτλους: «Μια Απόπειρα Σύνθεσης της Ελληνοτουρκικής Κρίσης» και «Ο Εναέριος Χώρος...», *op. cit.*

102. *Ibid.*

103. Βλ. σχετικές μελέτες στον τόμο αυτόν.

Μετά από το 1974, η Τουρκία άρχισε, σποραδικά και έμμεσα (τις περισσότερες φορές) να διοχετεύει στη διεθνή κοινή γνώμη αιτιάσεις σε βάρος της Ελλάδας σύμφωνα με τις οποίες η χώρα μας παραβαίνει τις διέθνεις υποχρεώσεις που προκύπτουν από τη Συνθήκη Ειρήνης της Λωζάνης (1923), και τα σχετικά προσαρτημένα συμβατικά κείμενα, που αφορούν, τόσο την προστασία της μουσουλμανικής μειονότητας, της Δυτικής Θράκης, όσο και της ορθόδοξης χριστιανικής μειονότητας στην Τουρκία.¹⁰⁴ Οι παραβιάσεις, σύμφωνα με τις κατηγορίες, συνίστανται στην παρέμπόδιση άσκησης ορισμένων ελευθεριών των μουσουλμάνων (Ελλήνων πολιτών), όπως λ.χ. στην αγορά ακινήτων, ή ορισμένων κινητών (αυτοκίνητα, γεωργικά μηχανήματα, την ελευθερία της γλώσσας και της έκφρασης, κλπ.¹⁰⁵ Οι αιτιάσεις αυτές της Τουρκίας υποδαυλίζονται από ορισμένες μουσουλμανικές οργανώσεις της Δυτικής Θράκης, οι οποίες, σε συνεργασία με μουσουλμανικά στοιχεία του εξωτερικού, τροφοδοτούν την Ευρώπη, Αμερική και Αυστραλία με πληροφορίες για παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων και συμβατικών υποχρεώσεων της Ελλάδας, από της κυβερνήσεις της χώρας.¹⁰⁶

Το καθεστώς της μουσουλμανικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης προσδιορίστηκε, μαζί με το καθεστώς των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης και των Ελλήνων της Ίμβρου και της Τενέδου —που δόθηκαν στην Τουρκία— από τη Συνδιάσκεψη της Λωζάνης του 1923.¹⁰⁷ Και για μεν τις δύο μειονότητες (της Δυτικής Θράκης και της Κωνσταντινούπολης), προ-

104. Βλ. παρακάτω, υποσ. 107.

105. D. Dayanisma, *How The West Thrace Muslem Turks Are Annihilated*, Istanbul: B.T.T.D.D., 1976, Y.H. Bayulken "Turkish Minorities in Greece" *4 Milletlerarası Munasbetler Yilligi* (1963).

106. Οι οργανώσεις αυτές εκδίδουν, περιοδικά, διάφορα προπαγανδιστικά έντυπα που κυκλοφορούν ευρύτατα σε περιοχές όπου υπάρχει τουρκική ομογένεια και, συνεπώς, πολιτική επίδραση στις τοπικές κυβερνήσεις.

107. Βλ. *Recueil des Actes....*, *op. cit.* Είναι αξιοσημείωτο ότι ενώ η σχετική Σύμβαση της Λωζάνης (1923) αναγνώριζε την ύπαρξη μιας θρησκευτικής μειονότητας, η ελληνική κυβέρνηση Παπάγου (1953-1955), έδωσε στη μειονότητα αυτήν εθνικό χαρακτήρα, αναγνωρίζοντας τις τουρκικές ρίζες της. Βλ. σχετικά J. Iatrides, *Balkan Triangle: Birth and Decline of an Alliance Across Ideological Boundaries*. The Hague: Mouton, 1968, K. Andreadis, *The Moslem Minority of Western Thrace*, Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1956. Βλ. Επίσης, για τη μειονότητα της Κωνσταντινούπολης, γενικά, A. Alexandris, *A Minority Without Future: The Greeks of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918 to Present*, Athens: Center for Asia Minor Studies, 1983.

βλέφθηκε ένα συγγενές καθεστώς απόλαυσης ορισμένων θεμελιωδών ελευθεριών, που εξασφάλιζαν τη διατήρηση των εθνικο-θρησκευτικών διαφορών, για δε τους ελληνορθόδοξους πληθυσμούς της Ίμβρου και της Τενέδου, ένα καθεστώς περιορισμένης αυτονομίας.¹⁰⁸

Ποια τύχη επιφυλάχθηκε σε αυτούς τους πληθυσμούς; Για μεν τον ελληνισμό της Κωνσταντινούπολης, η τύχη του είναι διεθνώς γνωστή. Από την εποχή που άρχισαν τα προβλήματα του Κυπριακού (1954-1955),¹⁰⁹ η υπέρπουσα εχθρότητα των Τούρκων απέναντι στις μειονότητες —που είχε εκδηλωθεί, άλλωστε, και στη διάρκεια του δεύτερου παγκόσμιου πολέμου, με την επιβολή ειδικού, επαχθούς φόρου— παίρνει τις διαστάσεις γενοκτονίας. Τα γεγονότα του 1955, όπου ο τουρκικός όχλος καταστρέφει, με αφορμή τα επεισόδια στην Κύπρο, τις περιουσίες των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης αποτελούν την κρίσιμη καμπή για τη βαθμιαία αριθμητική μείωση του ελληνισμού στην Τουρκία.¹¹⁰ Έτσι από τον αριθμό 111.200 ατόμων φθάνουμε σήμερα να έχουμε στην Τουρκία περίπου 4.000 άτομα.

Αναφορικά με την Ίμβρο και την Τένεδο, νησιά με σχεδόν αμιγή ελληνικό πληθυσμό —τη στιγμή που παραδίδονται στην Τουρκία— οι ειδικές ρυθμίσεις, της, προβλεπομένης συμβατικά, αυτονομίας δεν εφαρμόστηκαν ποτέ.¹¹¹ Αντίθετα, σε όλη τη διάρκεια των 60 χρόνων που διέρρευσαν από τότε, επιχειρήθηκε έντεχνα μια αλλοίωση της πληθυσμιακής σύνθεσης που, και πράγματι, έχει σήμερα επιτευχθεί.¹¹² Όπως στην περίπτωση του ελληνισμού της Κωνσταντινούπολης, έτσι και στην περίπτωση του ελληνισμού της Ίμβρου και της Τενέδου, οι κάτοικοι με ελληνική καταγωγή αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν στην Ελλάδα ή σε τρίτες χώρες (κυρίως της Δύσης), για να μην αντιμετωπίσουν τις καθημερινές δυσχέρειες που τους προκαλούσε ο τουρκικός κρατικός μηχανισμός, και οι θεσμοί του.

Αντίθετα, στην περίπτωση των μουσουλμάνων της Δυτικής Θράκης έχουμε μια σταθερή διατήρηση του πληθυσμού —που παρουσιάζει μάλιστα και αριθμητική αύξηση— στα πλαίσια μιας συμπαγούς θρησκευτικής και γλωσσικά ομοιόμορφης κοινότητας. Κοινότητα, της οποίας τα σχολεία

108. Βλ. Γ. Τενεκίδης, *Ίμβρος και Τένεδος: Ιστορία, Νομικό Καθεστώς, Σύγχρονη Πραγματικότητα*, Θεσσαλονίκη: 1986, Alexandris, "Imbros and Tenedos: A Study of Turkish Attitudes Toward Two Ethnic Greek Island Communities Since 1923" *Journal of Hellenic Diaspora* (1980) No 11 σελ. 6 επ.

109. Βλ. V. Coufoudakis, "Greek-Turkish Relations, 1973-1983" *International Security*, No 9 1985, σ. 192, και υποσ. 13 για βιβλιογραφικές παραπομπές.

110. *Ibid.*

111. Βλ. Γ. Τενεκίδης, *op. cit.*, σ. 55 επ.

112. *Ibid.*

λειτουργούν, η γλώσσα και το θρήσκευμα διαδίδονται, και της οποίας αντιπρόσωποι εκλέγονται στο ελληνικό Κοινοβούλιο. Και, σε κάθε περίπτωση, ο μουσουλμανικός πληθυσμός, ζώντας σε ένα καθεστώς δημοκρατίας, έχει τη δυνατότητα προσφυγής στα αρμόδια διοικητικά και δικαστικά όργανα, όπως επίσης, πέρα από τα εθνικά δικαστήρια, σε διεθνή βήματα: Στο Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, για θέματα οικονομικά και περιουσιακά, και στην Επιτροπή Ανθρώπινων Δικαιωμάτων του Συμβουλίου της Ευρώπης (με ατομική προσφυγή¹¹³), για θέματα ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών. Προνόμια που, φυσικά, δεν απολαμβάνουν οι Έλληνες της Τουρκίας. Η χρήση αυτών των μηχανισμών θα μπορούσε να καταδείξει κατά πόσο οι τουρκοί ισχυρισμοί —ή οι ισχυρισμοί ορισμένων κύκλων της μειονότητας— ευσταθούν, ή, απλώς, αποτελούν διόγκωση ορισμένων μεμονωμένων περιπτώσεων που δεν οφείλονται σε συνειδητή πολιτική επιλογή, αλλά προκαλούνται από την κοινωνική-οικονομική συγκυρία, από τη λειτουργία του ανταγωνισμού και τις συνθήκες της αγοράς.

Στο επίπεδο των διεθνών θέσεων, το μειονοτικό δεν έχει βέβαια, αποτελέσει την αιχμή του δόρατος της Τουρκίας. Η επίκλησή του φαίνεται να αποσκοπεί στην υπονόμευση της διεθνούς θέσης της Ελλάδας στη διεθνή κοινή γνώμη, και στη δυσχέραση —με την προσθήκη ενός ακόμα σημείου τριβής— της ελληνικής διαπραγματευτικής θέσης. Δεν αποκλείεται, πάντως, η υποδαύλιση του θέματος αυτού να χρησιμοποιηθεί από την Τουρκία, όταν η ίδια κρίνει ότι ο χρόνος είναι κατάλληλος, ως αφορμή για γενικότερες προτάσεις ανακατάταξης της πολιτικής γεωγραφίας της περιοχής. Ένα ενδεχόμενο που θα πρέπει να προσεχθεί ιδιαίτερα από την Ελλάδα, στη ρύθμιση της συμπεριφοράς της απέναντι στη μειονότητα.

Πιστεύουμε, πάντως, ότι το μειονοτικό —όπως και το θέμα της αποστρατικοποίησης—, θα χάσει τη λάμψη του, αν τα βασικά ελληνοτουρκικά ζητήματα επιλυθούν, ο χαρακτήρας του μειονοτικού, ως διεθνούς ζητήματος, είναι δευτερογενής, και θα συμπαρασυρθεί από μια πιθανή βελτίωση των σχέσεων των δύο χωρών. Αυτό δεν σημαίνει, φυσικά, ότι η Ελλάδα

---

113. Η Ελλάδα προσχώρησε στη ρήτρα της ατομικής προσφυγής του Άρθρου 25 της Σύμβασης της Ρώμης (για την Προστασία των Ανθρώπινων Δικαιωμάτων και των θεμελιωδών Ελευθεριών, 1950), το 1985. Με βάση τις υποχρεώσεις της ρήτρας αυτής, κάθε άτομο μπορεί να προσφύγει στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου —αφού εξασφαλίσει τα ένδικα μέσα που του προσφέρει η χώρα— για να ζητήσει προστασία από πράξεις του κράτους και των εξουσιών του σε βάρος του.

πρέπει να εφησυχάζει στο θέμα της κατάστασης της μειονότητας της Δυτικής Θράκης, για την οποία πρέπει να επιδείξει ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην επίλυση των κοινωνικών και οικονομικών προβλημάτων τους, όταν και εάν αυτά παρουσιάζονται.

5. Συμπεράσματα

Από την ανάλυση που προηγήθηκε προκύπτουν, νομίζουμε ορισμένα ευκρινή συμπεράσματα:

α) Η Τουρκία επιδιέχεται, από το 1973 (αλλά ιδιαίτερα από το 1974) σε μια συνολική προσπάθεια ανατροπής του συσχετισμού δύναμης στην περιοχή της νοτιοανατολικής Μεσογείου, μέσα από την εισβολή και την κατοχή του βόρειου τμήματος της Κύπρου, και μέσα από διεκδικήσεις, αναθεωρητικής φύσης, των καθεστώτων που ίσχυαν μεταπολεμικά, στο Αιγαίο Πέλαγος. Οι μηχανισμοί που επιλέγει για να επιτύχει την ανατροπή των ισορροπιών, ξεκινούν από τη χρήση βίας (Κύπρος), ή την απειλή χρήσης βίας (όπως παρουσιάζεται με τη συγκέντρωση στρατευμάτων στις αιγαιακές ακτές της, ή την αναφορά στο *casus belli*, ή την επίδειξη δύναμης με τις παραβιάσεις και τις παραβιάσεις του ελληνικού εναέριου χώρου ή του ελληνικού FIR), περνούν μέσα από άμεσες ή έμμεσες διεκδικήσεις ελληνικού εδάφους (δηλώσεις Τούρκων επισήμων που αμφισβητούν την ελληνική κυριαρχία στα νησιά, η έγερση θέματος μειονότητας), για να καταλήξουν σε πιο εκλεπτυσμένες, διπλωματικές μορφές ανατροπής του *status quo*.

(β) Οι εκλεπτυσμένες, διπλωματικές μορφές ανατροπής του *status quo* εντοπίζονται στους κατάλληλους χειρισμούς που η τουρκική κυβέρνηση (με τη βοήθεια της γραφειοκρατίας) έχει συστηματοποιήσει στα χρόνια της κρίσης και οι οποίοι συνίστανται: (1) στην έγερση πλειάδας διεκδικήσεων και αιτιάσεων, σε βάρος της Ελλάδας, για μια συνολική αμφισβήτηση του καθεστώτος στο Αιγαίο, (2) στη δημιουργία αμφιβολιών ως προς τις επιδιώξεις και στόχους των διεκδικήσεων, (3) στην υποδαύλιση δευτερογενών ζητημάτων που θα υποβοηθούν τα πρωτογενή, (4) στην ανάπτυξη ακραίων προτάσεων, που να καθιστούν αδύνατη την επίλυση, (5) στην άρνηση επίλυσης των προβλημάτων με νόμιμες διεθνείς διαδικασίες και εμμονή στη συνολική αντιμετώπισή τους. Με άλλα λόγια ενώ τα πρωτογενή ζητήματα που μπορούμε να διακρίνουμε στις τουρκικές αξιώσεις (δηλαδή αυτά που μπορούν αντικειμενικά να συστήσουν αυθεντικές διακρατικές διαφορές ερμηνείας και εφαρμογής του διεθνούς δικαίου)¹¹⁴ είναι μόνον το πρόβλημα της οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας, και το ζήτημα του εθνικού

114. Βλ. για πρωτογενή-δευτερογενή ζητήματα, υποσ. 101-102.

εναέριου χώρου (διαφορά 6 v. μιλίων — 10 v. μιλίων), η Τουρκία έχει σκόπιμα συσσωρεύσει και άλλα διμερή και διεθνή θεσμικά ζητήματα για να αξιοποιήσει, έτσι, τη δυνατότητα μιας ριζικής αναδιάρθρωσης του αιγαιακού *status quo*. Μιας αναδιάρθρωσης, που στον εγκεφαλικό λωβό ορισμένων αποφασιστικών παραγόντων της Άγκυρας θα ενέχει και μια γεωγραφική-πολιτική αναδιανομή, πέρα από τις διατυπωμένες θεσμικές αξιώσεις.

(γ) Η ελληνική πλευρά δεν έχει, βέβαια, δεχθεί να υποκύψει στην τουρκική φορτικότητα. Η τακτική της υπήρξε, από την πρώτη στιγμή, μια διαυγής προσπάθεια ειρηνικής επίλυσης των ζητημάτων, με βάση το διεθνές δίκαιο και την πρακτική, και για τα θέματα για τα οποία πράγματι υπήρχε έδαφος επίλυσης και εξομάλυνσης. Την τακτική αυτή ακολούθησε η κυβέρνηση της «Νέας Δημοκρατία» αλλά στην τακτική αυτή συγκλίνει σήμερα και η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ. Η οποία, μετά από εύλογη διακοπή των αδιέξοδων διαπραγματεύσεων, και αφού ξεπεράστηκαν οι δυσχέρειες των πρώτων ετών, προτείνει, σήμερα, την παραπομπή της διαφοράς για την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας στο Διεθνές Δικαστήριο.

(δ) Η τακτική που έχει, με συνέπεια, ακολουθήσει από την Ελλάδα φαίνεται να έχει αποδώσει ορισμένους καρπούς. Εκτός, βέβαια, από το αναμφισβήτητο γεγονός, ότι, δεκατρία χρόνια μετά από την έναρξη των τουρκικών αξιώσεων, δεν έχει επέλθει καμιά ουσιώδης μεταβολή στο *status quo* του Αιγαίου — με την εξαίρεση της εξουδετέρωσης της ελληνικής επιχειρησιακής ευθύνης, που, και αυτή, οφείλεται σε ελληνικό χειρισμό—¹¹⁵ η Ελλάδα έχει κατορθώσει να αδρανοποιήσει την τουρκική επεκτατικότητα και την αναθεωρητική ροπή της. Οι πρόσφατες εξελίξεις, αν επιφέρουν αποτελέσματα, θα συντείνουν, μάλιστα, σε έναν εξορθολογισμό των τουρκικών αιτημάτων. Γιατί αυτό που προτείνει η Ελλάδα σήμερα είναι, στην ουσία, η επιλογή, ανάμεσα σε ένα πλούσιο και ετερόκλητο ριπίδιο διεκδικήσεων, εκείνου του ζητήματος που, πράγματι, συνιστά μian ώριμη, διμερή διαφορά, έτοιμη να λυθεί από το διεθνές δίκαιο, με τη βοήθεια διεθνούς δικαιοδοτικού οργάνου.

Με την πρόταση αυτή επιλέγεται ο δρόμος της μετριοπάθειας: Η Ελλά-

---

115. Η Ελλάδα, αποφασίζοντας «εν θερμώ», τον Αύγουστο 1974, να αποχωρήσει από το στρατιωτικό σκέλος του Ν.Α.Τ.Ο. άφησε έκθετη, στις διαθέσεις της Συμμαχίας και των Τούρκων, την τύχη του επιχειρησιακού ελέγχου. Σήμερα, μπορούμε να πούμε ότι ο χειρισμός αυτός υπήρξε ατυχής —αφού η Ελλάδα σκόπευε να επιστρέψει στο ΝΑΤΟ— και θα μπορούσε να είχε αποφευχθεί, με συμβολικές ενέργειες μικρότερης βλαπτικότητας από αυτήν της πλήρους αποχώρησης (λ.χ. παραμονή Ελλήνων αξιωματικών στα στρατιωτικά όργανα—αποχώρηση των διαθέσιμων στρατιωτικών δυνάμεων).

δα αποδέχεται, ουσιαστικά, ότι είναι προτιμότερη η βήμα με βήμα αποκατάσταση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, παρά μια επίλυση *en bloc* που θα επεδίωκε η Τουρκία ή μια επίλυση με βάση προτεραιότητες ιεραρχημένες με τα μέτρα της σοβαρότητας του προβλήματος, που είχε στο παρελθόν επιδιώξει η Ελλάδα, όταν έθετε τον όρο της προηγούμενης αποχώρησης των τουρκικών στρατευμάτων από την Κύπρο. Η ελληνική πρότασης εγκλείνει, ουσιαστικά, μέσα της την άποψη ότι επίλυση όσων προβλημάτων μπορούν έγκυρα και ανώδυνα να λυθούν, βοηθάει, τελικά, στην ελάφρυνση του φόρτου των ελληνοτουρκικών σχέσεων και, συνεπώς, και στη δυνατότητα επίλυσης κρισιμότερων θεμάτων, όπως το Κυπριακό.

(ε) Η ελληνική πρόταση για παραπομπή της διαφοράς για την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας στο Διεθνές Δικαστήριο, εγκλείνει, επίσης, και άλλες επιλογές και διαπιστώσεις: πρώτα απ' όλα εκφράζει την ελληνική θέση για το τι θεωρείται αυθεντική διαφορά διμερούς χαρακτήρα και τι όχι. Η Ελλάδα δέχεται ότι το μόνο ζήτημα που πράγματι τη χωρίζει από την Τουρκία στο Αιγαίο είναι το ζήτημα της υφαλοκρηπίδας. *A contrario* δεν θεωρεί ότι συνιστούν διαφορές όλα τα άλλα ζητήματα που έχει θίξει η Τουρκία, είτε γιατί δεν τα συγκαταλέγει στην κατηγορία των διμερών προβλημάτων, είτε γιατί δεν τους αποδίδει το χαρακτήρα της διαφοράς. Με άλλα λόγια, η Ελλάδα δε φαίνεται να αποδέχεται ότι οι διεκδικήσεις της Τουρκίας για το FIR αποτελούν διμερές θέμα, ή ότι η διεκδίκηση της Τουρκίας για μείωση του ελληνικού εναέριου χώρου μπορεί να συστήσει ελληνοτουρκική διαφορά, όταν για πενήντα περίπου χρόνια η Τουρκία αναγνώριζε αγόγγυστα ένα καθεστώς που όψιμα αμφισβητεί.

Μια δεύτερη επιλογή και διαπίστωση, ταυτόχρονα, είναι η προτίμηση ενός δικαστικού οργάνου διεθνούς εμβέλειας για την επίλυση της διαφοράς για την οριοθέτηση. Η επιλογή της διεθνούς δικαιοδοτικής λειτουργίας από τις διμερείς διαπραγματεύσεις στηρίζεται στην διαπίστωση ότι το τελευταίο αυτό μέσο ειρηνικής επίλυσης των διαφορών απέτυχε, στην περίπτωση της ελληνοτουρκικής κρίσης, να αποδώσει καρπούς. Και απέτυχε γιατί η Τουρκία δεν διαπραγματεύθηκε με την ειλικρινή επιθυμία να επιλύσει τα ειδικά υπό διαπραγματεύση θέματα, αλλά με την πρόθεση να χρησιμοποιήσει τις διαπραγματεύσεις ως ένα μηχανικό μοχλό για τη συνολικότερη ανατροπή του αιγαιακού καθεστώτος. Η Ελλάδα του 1987 δεν έχει την παραμικρή ένδειξη ότι μια επανάληψη του πειράματος των διαπραγματεύσεων δεν θα οδηγήσει στα ίδια αποτελέσματα και διαψεύσεις.

Αλλά η επιλογή του Διεθνούς Δικαστηρίου φανερώνει και μian άλλη πτυχή του ελληνικού σκεπτικού: ότι η Ελλάδα είναι έτοιμη να λύσει οριστικά, μόνιμα και με απόλυτο σεβασμό στη διεθνή νομιμότητα, ένα διεθνές πρόβλημά της. Δεδομένου δε ότι η πρόσφατη νομολογία του Διεθνούς Δι-

καστηρίου, σε περιπτώσεις οριοθέτησης υφαλοκρηπίδας, έχει καταδείξει ότι το διεθνές αυτό δικαστικό όργανο πειραματίζεται, ουσιαστικά, στην αναζήτηση του εφαρμοστέου δικαίου για την οριοθέτηση, και ότι πολλές από τις θέσεις έχει πάρει δεν υποστηρίζουν αναγκαία τις ελληνικές απόψεις για την οριοθέτηση,¹¹⁶ η ελληνική πρόταση αποδειχνει την ετοιμότητα της κυβέρνησης να λύσει αντικειμενικά τη διαφορά, με σεβασμό στο κύρος του Διεθνούς Δικαστηρίου.

Τέλος, η ελληνική πρόταση υποδείχνει στην Τουρκία το δρόμο που πρέπει να ακολουθήσει: την εγκατάλειψη, δηλαδή, των μεγαλοϊδεατών τάσεων αναθεώρησης, την προσαρμογή στην αρχή της πραγματικότητας, την εναρμόνιση στα διεθνή θέματα. Η Τουρκία θα πρέπει να αντιληφθεί ότι, κάτω από τις σημερινές διεθνείς συνθήκες, και τη σημερινή διεθνή θέση της Ελλάδας (κράτους που ανήκει στον ίδιο πολιτικο-κοινωνικό κύκλο με αυτόν της Τουρκίας, και που είναι μέλος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας), πιθανότητες για γενικότερες, καταστατικές μεταβολές στην περιοχή, θα πρέπει να αποκλείονται. Και ότι είναι καλύτερο, και γι' αυτήν, να περιορίσει τις αξιώσεις της σε θέματα που πράγματι, αποτελούν διεθνείς εκκρεμότητες στις σχέσεις των δύο χωρών. Εκκρεμότητες που προκύπτουν από την έλλειψη διμερούς ρύθμισης νέων καθεστώτων, τα οποία δεν είχαν προβλεφθεί όταν διαμορφωνόταν το *status quo* στο Αιγαίο.

---

116. Βλ. λ.χ., αποφάσεις του Διεθνούς Δικαστηρίου για την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας Λιβύης-Τυνησίας, Λιβύης-Μάλτας, (υποσ. 39).